

Duna-Földvár régi emlékei.

SZELLE ZSIGMOND-tól.

Bevezetés.

Duna-Földvár nagy község Tolna vármegye északkeleti sarkán, a Duna jobb partján, azon kies hullámszerű löszdombok lejtőin fekszik, melyek Ercsőtől közel Mohácsig lehúzódnak, és a nagy folyam ellenállást nem tűrő hullámsapásai által már több ponton erősen megtámadva, magas, meredek és fölötté omlékony partokká koptattattak. A szél és vizek által összehordott ezen törmelékközet itt igen szépen kifejlődve jelentkezik, s diluvialis koránál fogva a harmadkor legifjabb terméke. Elhelyezkedésére nézve a bölske-kömlődi halom-kanyar görbült alakja után kimondható, hogy mint egy kerék-küllő darabjából a sugarak, az elszórt halomvonalak legyező alakban terjeszkednek szét. E löszképződmény fekvését a congeria-agyag képezi, mely helylyel-közzel, különösen a dunamenti feltárásoknál, több helyen elő is bukkan, mélyebben azonban még kikutatva nincsen. A bölske-kömlődi kanyarból északnyugoti irányban szétterjedő halomsugarak közeit, a völgyek fenekét mindenütt a legtermékenyebb, vastag aluvialis réteg borítja, de sőt több ponton még süppedékes, mocsaras tőfenekek, vagy a congeria-réteg felett kiszivárgó forrásos területek is maradtak fenn, s a talaj ezen legyezőszerűen szétterülő halomnyulványok villái közé a szomszédos Fehér vármegyéből, északnyugoti irányból, ugyancsak diluvialis korú futóhomok özönlik át, mely Duna-Földvár határán keresztül széles sávban a bölskei halomkanyarig hatol, s útjában több helyen jelentékeny terjedelmű homokbuczkákat képez.

Reánk nézve ezuttal kiváló érdeklődéssel egyedül a Duna mentén felnyúló löszhalmok birnak, mint a melyek a történelem előtti időktől fogva a letelepülésre legalkalmasabbak voltak, lévén keletről a Duna, északról a mocsaras «Borju-bánom», nyugotról pedig a ma már nagyrészt kiszáradt, de még csak egy-két századdal ezelőtt is nádlásos nagy tó által védve. Az ezen tóterületen kívül nyugotra elvonuló halmok régészeti leletek tekintetében fölötté szegények, vagy e nemű kincseiket mélyen a futóhomok buczkái alá temetve rejtegetik.

A mostani Duna-Földvár, több mint huszonkétszáz lakóházával részint a dunamenti löszhalmok nyugoti lejtőin, részint az ezek mellett egykor mély medrű, de ma már nagy részben kiszáradt tőfeneken, legnagyobb részben pedig a diluvialis homokbuczkákon terül el.

De nem így volt ez hajdanában, midőn ezen belső tómedence északon az úgynevezett «Borju-bánom» jelenlegi legelőrészen át állott összeköttetésben a Dunával, s ennek áradáskor felduzzadó hullámai ezen nyíláson betolulván, a «Felső öreghegy» ormát megkerülve, déli irányban a «kanáliskertek» területét egészen a «Somos-hegy»-ig ellepték, sőt ennek is mindkét oldalán mélyen benyomultak. Ezen, a Duna áradásai és a légköri csapadékok által fentartott mocsaras, sőt valóságos állandó tavat képező terület a Duna jobb partján elnyúló löszhalom-sorozat fel egészen a «Borju-bánom»-ig egy keskeny, de hosszú félszigetté alkotta, melynek tagozatai a «Felső öreghegy», «Templom-hegy», «Kecske- vagy várhegy», «Kálvária» és «Tudom» hegyekből álltak, s mely két utóbbi a tulajdonképeni «Alsó öreghegy»-nek kettős ormát képezi. E hosszúkas félszigetnek keleti oldalát a Duna habja mosta, míg északon a «Borju-bánom», nyugoton pedig a «kanáliskerti» vízenyős területek által környeztetvén,

már a természet által is három oldalról védett és bükkös erdővel borított olyan alkalmas terep volt, mely az őskor népei által a letelepülésre mindig nagy előszeretettel használtatott fel, s maga ezen körülmény eléggé indokolja azon feltevést, hogy a rég letűnt idők emlékeit itt, kizárólag e magaslatokon és azok lejtőin kereshetjük.

Ezen hosszúkas félsziget északi végén két, és a Duna rendes vízállása felett mintegy 45 méterre emelkedő magas, de a «Borju-bánom» lapályra meredeken lehanyatló oromban végződik, melyek közül az egyik az előtte elvonuló régi közlekedési utat, hol már a római út is kiépítve lőn, a másik a Dunát uralja, s így mindkettő jelentékeny hadászati pont volt. E dombvonal déli folytatásánál a Duna szagatásai következtében mindinkább keskenyül és a mesterségesen leásott «mélyút»-nál jelentéktelenül megszakad, azonban gerincze, bár magasságából fokozatosan veszít, a «templomhegy» alsó végén «vár- vagy kecskehegy» nevet viselő déli oromban végződik, melynek magassága mintegy 30 méterre sülyed. Ezen déli ormot az alább 64 méterre kiemelkedő s az egész környéken uralkodó «Kálvária-hegy»-től egy körülbelül 200 méternyi szélességű nyílás választja el, mely azonban a «Borju-bánom» mocsaras lapályának mélységére le nem sülyed, hanem a Duna szintje felett mintegy 10 méter magas nyeret képez és a dombsorozat állagával teljesen azonos diluvialis képződményből áll. Innét, e nyereg déli széléről emelkedik fel hirtelen a «Kálvária-hegy» orma, mely délnyugoti szomszédjával, a 45 méter magas «Tudom» hegygyel együtt képezi az «Alsó öreghegy»-nek két északi ormát, melyeknek egyesült gerincze aztán innét egészen Böleskéig lenyulik. A «Kálvária» és «Tudom» hegyet egy mély bevágású és az «Alsó öreghegy» gerinczére csak lassankint fölemelkedő mély bevágású, az úgynevezett «Burgundia» utcza választja el, melynek egyik kisebb, északkeleti beágazása azon mesterségesen leásott egyenes falhoz vezet, mely a «Kálvária» hegyet az «Alsó öreghegy» jelenlegi ormától elválasztja, s ez utóbbi orom a «Burgundia» e kétágú villájába ékelődik.

Az «Alsó öreghegy»-nek déli nyulványa a böleskei határ közelében kiszélesedik és nyugoti irányban beleolvad azon fensíkba, mely Böleske, Sz.-András és Duna-Földvár határában mintegy két mérföldnyire, egészen a kanacsi völgyekig terjed; de ezen fensíkből még közvetlenül Duna-Földvár alatt, az úgynevezett «Nagy», helyesebben «Somos hegy» nyomul be északnyugoti irányban és az alsó kanális-kertek előtt jelentékeny oromban végződik. A hullámos és legyező alakú képződmény kiegészítésül ettől nyugotra a már sokkal jelentéktlenebb «Kis hegy», ettől ismét tovább nyugotra a «Ripszum» gerincze majdnem teljesen egyenlő távolságokra húzódnak felfelé, melyeken kívül aztán a hullámos fensík következik, a mely az őskorban gyönyörű bükkös, tölgyes erdővel volt borítva.

Községünk térrajzi fekvésének ezen vázlatából kitűnik, hogy a letűnt idők egykor itt élt embereinek még fölfedezhető nyomait csak a Duna mentén és az egykori tavakat környező halmokon kereshetjük.

Az őskorban erre átvonult, vagy helyenkint letelepülve volt népségek némi emlékei elszórtan feltalálhatók még ma is a város nyugoti határán átvonuló homoksáv emelkedettebb halmain, mint p. o. a felső homok-erdő felső vége előtt elterülő buczkákon ezelőtt mintegy tizenkét évvel durva cserép- és állatesont-darabok között egy igen szép kovaszilánkot találtam. Alább a bakaszállási kertek dombjain nem ritkák a durva cserépdarabokkal borított területek, de az alsó tó nyugoti partján elvonuló buczkasoron a csont- és durva cserépdarabok csak úgy hemzsegnének. Itt több ponton próbaásatást is végeztem, azonban ez eredményre nem vezetett. Ezen, az egykori tavakat nyugatról környező területeken földhányások- vagy sánczoknak nincsen nyoma, s ezek kizárólag a dunamenti löszdombokon és a Somos-hegyen vannak. A község, mely azoktól nyerte nevét, a templom- vagy kálvária-hegy közötti nyergen, valamint az ezt környező tetőkön, végül a Duna partján terült el.

E község történelmi múltja elég szerény, mert itt sem országdöntő csaták nem vívattak, sem egyéb kiváló jelentőségű esemény nem történt, mindazonáltal a Duna völgyében való fekvésénél fogva igen nevezetes mozgalmaknak szolgált színterül, melyek sok tekintetben érdekes nyomokat hagytak hátra. Keletkezésének idejét a történetírók még időszámításunk előtti korra viszik vissza, s azt «Anamatia» vagy «Adnamatia» őskori névvel tisztelik meg,* mely állítólag Adnamatus celta uralkodóról maradt volna reá.

* Haas Mihály: *Emlékkönyv*, kiadja Danielik János. II. kötet, 348. lap.

A rendelkezésünkre álló ókori adatokból annyit tudunk, hogy a celtáknak már közházakból álló községeik voltak, s ha e tényt elfogadva azon körülményből indulunk ki, hogy e községeknek épen az uralkodó adta nevét, föltehető, hogy az úgy népességre, mint forgalomra, tehát általában a kültekin-
télyre is elsőrangú lehetett. Az őskori celta városnak azonban itt nincsen nyoma. Egyetlenegy körülmény van, mely a határozott tagadást mégis visszafojtja, s ez a Duna folyamnak azon idő óta végzett s a hihetetlenséggel határos romboló munkája. Ez az itteni őskori emlékek túlnyomó részét már a mederbe temette. Ott pihenhet valahol az egykori celta város is. Mindazonáltal a még meglevő területek az eltemetett titkokból valamit mégis elárulhatnak, mert ha e halmok keleti lejtője és fensíkjuk nagy része lekopott is, emezeknek egy része és nyugoti lejtőik még megvannak, de ezek celta város maradványairól eddig hírt nem adtak, a római út pedig Baracstól az imsási (Kömlöd) római tábor irányában Földvárt elkerüli és érintetlenül balra hagyja, — s így Anamatia lehetett akár Baracson, akár Kömlődön, de itt bizonyosan nem volt.*

Mindazonáltal a magyar honfoglalás idejében már tetemesen megnépesedett és ezen község a XIII. és XIV. századokban oly virágzó állapotban volt, hogy a pécsi püspöki megyében az itteni plébános fizette a legnagyobb pápai adót.

A község azonban még sz. István korán túl is megtartotta szláv eredetű nevét (Zemogni), míg végre a XII. században Vak Béla király által itt apátság alapított, a mi azt bizonyítja, hogy a község ezen időben már jelentékenyen benépesedett és virágzásnak indult s ez aranykora egészen a mohácsi vészig tartott; mert a félhold uralma alatt, minthogy a buda-eszéki főközlekedési vonal közvetlen közelébe esett, annyira elpusztult és elnéptelenedett, hogy a törökök kiveretése után a XVII. század végén már rácok és bosnyákok telepedtek ide. E betelepített idegenek azonban csak rövid ideig maradhattak itt, mert egy részük az itteni állapotokkal meg nem barátkozhatván, önként költöztek vissza hazájukba, — a másik részük pedig a XVIII. század elején lefolyt szabadságharcok alatt, mert határozottan a császárpártiakhoz csatlakoztak s a kurucok ellen harcoltak, részben leöltek, részben úgy verettek ki. Ezután a község ismét lassú gyarapodásnak és virágzásnak indult, úgyannyira, hogy azóta lefolyt több mint másfél század alatt lakosainak lélekszáma tizennégyezerre emelkedett.

* * *

I. Földvárak. Első kérdés, hogy hol vannak itt azon tekintélyes földművek, melyektől e község nevét nyerte? Ez egyszerű kérdésre nehéz megfelelni, mert a Duna szagatásai, a kapa és az építkezők csákányai alatt annyira elmosódtak azoknak nyomai, hogy ma már csak a terepviszonyok s a földből helyyl-el-közzel előbukkanó emlékek alapján lehetséges róluk hozzávetőleges képet adni. Duna-Földvár a török hódoltság alatt teljesen elpusztult és elnéptelenedett, jelenlegi lakossága csak 200 év előtti betelepülésekből szaporodott fel, és itt sem írásbeli, sem nemzedékről nemzedékre maradt hagyomány a korábbi időkből fenn nem maradt.

Kétségsbe vonhatatlan, hogy itt már az ó-korban nagyobb szerű, de legalább is oly hadi célokra épült földművek voltak, melyek a környékbeli hasonló megerősített telepeket nemcsak terjedelemre, hanem külső tekintélyre is jelentékenyen felülmúlták, mert a község is azoktól nyerte nevét, a mennyiben a *Földvár* név csak magyar fordítása a *Zemogni* vagy *Zimony* szláv eredetű elnevezéseknek, a mely nevet a község már a magyarok honfoglalása idejében viselte. Hogy azonban ezen földműveket a népvándorlás korában itt megfordult longobárd, avar vagy szláv nép faj hányta-e fel, avagy hogy azok már itt készen fölvetett sáncokat találtak, s azoknak csak nevet adtak? az eldöntetlen kérdés. Azonban tekintettel arra, hogy itt nemcsak bronz, hanem a tiszta kőkorszakból eredő emlékek is találhatók, az utóbbi föltevés sokkal valószínűbb, mert a kő- és bronz-korszakok emberei is nagy előszeretettel vették magukat árkokkal és földfelhányásokkal körül, mely munkálataik alkalmával kiváló előnyben részesültek a kimagasló ormok, elszigetelt dombok, vagy jelentékenyebb földnyelvek.

* Lásd Salamon Ferencz: *Budapest története*, I. kötet, 241. lapon. Ptolomaeus szerint Anamatia Pálfa vagy Simontornya tájára esik.

Az alsó és felső Öreghegynek délről északra, mintegy két kilométernyire, egészen a «Borju-bánom»-ig felnyúló gerincze, melyet keletről a Duna folyam, északról a mocsaras «Borju-bánom», nyugotról pedig a terjedelmes nádlásos tó határolt, természetsszerűleg nagyon alkalmas letelepülési helyül kínálkozott az őskor népeinek, a kik nem is mulasztották el azt lehetőleg felhasználni, és a letelepülők zömének elhelyezésére lehetetlenség lett volna alkalmasabb helyet kiszemelni, mint a felső és alsó Öreghegyet összekötő nyergen, honnét úgy a Dunával, mint a nyugoti mocsaras, nádlásos tóval közvetlen érintkezésben állhattak, s ép azért, midőn e telep községgé alakult, az csak ezen nyergen s az azt környező lejtőkön rakta le annak alapját.

A régi Földvár központi fősánczművének nyoma a Duna szagatásai elől mindinkább feljebb költözködő lakosság építkezései alatt, hosszú századok során nagyon elmosódott, s ma már csak itt-ott fedezhető fel, mindazonáltal, ha annak déli és nyugoti oldala beható vizsgálat alá vétetik, e lejtőkön párhuzamosan futó lépcsőzetes padozatok mai méreteiből is kinyomozhatók még az egykori sánczgyűrűzetek.

E központi fősánczmű hossza déltől északnak 800 méter, átlagos szélességét 100 méterre téve, jelenleg mintegy nyolczvanezer négyszög-méter területet foglal el. Ez orom középmagassága a Duna szintje felett 42 méter, mely északi folytatásánál bár lassú, alig észrevehető, de folytonos emelkedésben van. E tekintélyes kiterjedésű ormot az őskorban valószínűleg többszörös sánczöv védte a Duna felől is, mert a déli és nyugoti oldalon a mai napon is 3—4-szeres gyűrűzet nyomai észlelhetők.

Ezen sánczgyűrűzetnek a legfelső, tehát a legbelső védvonalát a vár jelenleg már falakkal körülvett 8—20 méter magas leásott sáncza képezte, melynek északi folytatása a nyugoti meglevő peremen, bár a jelenlegi templom-téren meg van ugyan szakítva, de egészen a mélyútig, 2—3 méter magas falban jelentkezik, mely a fensíkot jelenleg elfoglaló szőlős kerteket, a templom-uteza keleti házsorainak udvaraitól elválasztja. Ez az egykori 2—3 méter magas sánczvonallal ma már több udvarban kövel van felrakva, hogy a folytonos leomlás megakadályoztassék, sok helyen azonban már csak mint egyszerű omlékony part mutatkozik. E belső vonaltól nyugotra, mintegy 100 méternyire a templom-uteza nyugoti házsorának nyugoti határvonalán, mely a szomszédos fülemüle-uteza keleti házsorának fundusától elválasztja, mintegy 5 méternyi eséssel következik a második sánczgyűrű nyoma, s átlag 1—2 méter magassággal jelentkezik. E párhuzamos sánczvonallal északra, a mélyút felé való futásában, az első-felső sánczvonallal közledek, a mélyút közelében már teljesen elmosódik. A most leírt sánczvonallal déli folytatása elkopott s némi nyoma a jelenlegi plébánia udvarát nyugotról kerítő falnál, valamint a sz. Ferencz-rendiek zárdakertjének kerítésénél észlelhető. Ezután következik ismét nyugotra, de már kevesebb távolságra, mintegy 40 méternyire a harmadik sánczvonallal, mely a fülemüle-uteza nyugoti házsorának telkét a nagy- vagy pentelei-uteza keleti házsorának telkétől választja el. Ennek magassága már csak alig egy méter s déli folytatásának nyoma a Hevesy-Nádhera féle területek keleti végén mutatkozik.

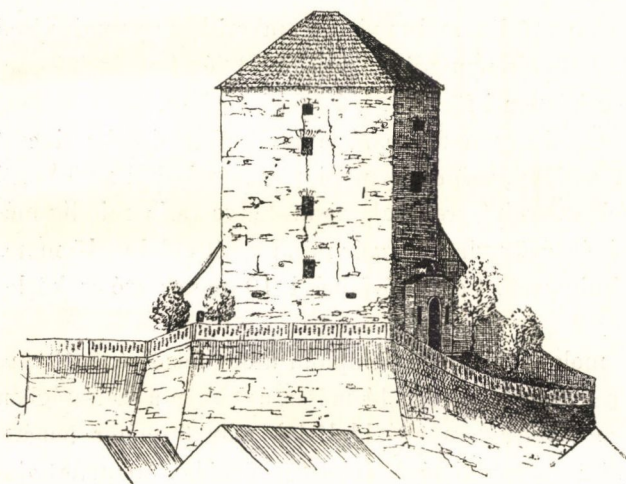
A déli oldalon már jelentékenyebbek a nyomok, mert a várfallal övezett felső sánczvonallal alatt a második gyűrűsáncz a Höke- és Szabó-féle házak közötti 4—5 méter magas és jelenleg kövel kirakott falban húzódik el, míg a harmadik gyűrű vonala a jelenlegi sóház mentén a Steiner-féle fakereskedés és a Surgoth-házát övezi.

Az itt leírt gyűrűzetes védvonalak elég határozottan hirdetik, hogy az őskori földvárak fősánczműve, úgy az erődítmények meglevő nyomai, valamint a helyrajzi fekvésnél fogva is másutt nem lehetett, mint a templomhegyi ormon, a többi szomszédos magaslatok erődítményei pedig ennek csak előretolt védművei voltak; de a későbbi történelmi időkben is akár építkezés, akár hadászati célú munkálatokról volt szó, — kivéve a törökhódoltság előtti templomot, mely az alsó Öreghegy ormán állt, — a fősúly mindig ezen középpontra esett, a mint hogy a XII. században alapított apátság monostora is ide, mint a legbiztosabb és könnyen védhető helyre építettett, felhasználván az őskor embereitől visszahagyott sánczműnek legerősebb pontját.

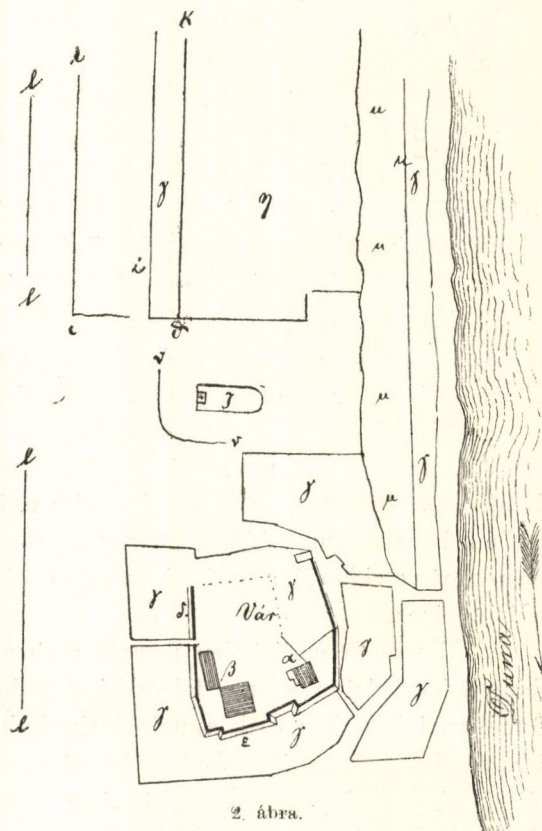
Hogy e jelentékeny és kiterjedt sánczművek mily szerepet játszottak az őskorban? azt nem tudhatjuk, vagy a népvándorlás idejében is vívattak-e itt jelentékenyebb csaták? arról sem szól a tör-

ténelem,* de hogy a török invasiókat megelőző időben, a középkor végén, már mikor aggodalmassá kezdett válni a török terjeszkedés, Földvár megerősítéséről is gondoskodtak, azt kétségbevonhatlanul bizonyítja a monostornak fallal való körülvétele és egy őrtorony (donjon) való ellátása. (1. ábra.)

E torony s az azt környező falak történeti múlttal bírnak és büszkeségét képezik a városnak, mindazonáltal arra nézve, hogy az őrtorony mikor és ki által épített, történeti adataink nincsenek, de építési anyaga, alakja és rendeltetése azt engedik következtetni, hogy a XIV. század végén vagy a XV. század elején épült, és hogy az a Vak Béla által 1135-ben alapított apátsági építkezéseknek kiegészítő részét képezte. E torony 15 méter magas, 9,5 méter széles és mély, tehát tökéletes négyszögű alapon nyugszik, több, kisebb-nagyobb méretű ablakkal minden oldalán, és bár jelenleg belül alapjától fogva a tetőzetig üres, de az ablakok elhelyezéséről ítélve biztosra vehető, hogy az annak idejében négy

1. ábra.

2. ábra.

emeletet tartott. Oldalain számos és több helyen jelentékeny repedéseket mutat, építési anyaga pedig köbalakú budafoki mészkő.

E tornyot környező kőfalak néhol, például épen a torony közelében, a nyolcz méter magasságot is elérik, — az északi oldalon azonban az egykori mindinkább alacsonyabb fal nyomai ma már ki nem vehetők, mivel az ottani terület sűrűn házakkal van beépítve. E rendetlen alakú négyszög képezte azon csekély területű, jelentéktelen, s a hadászat követelményei után ítélve, számba sem vehető váracst, melynek úgy a török invasiók idejében, mint a Rákóczy-féle hadjárat alatt mégis némi szerepe jutott. (2. ábra.)

A hol most a kettős uradalmi tisztalak áll, ott annak idejében az apátság monostora

* Id. Höke Lajos a «Tolnamegyei Közlöny» 1876-ik évi folyamában közzétett munkájában egy ismeretlen nevű földvári apát és Kalan pécsi püspök között kitört conflictusról érdekesen beszéli el, hogy mikor a püspök a renitens apátot elfogatta és a czikadori kolostorba záratá, ez onnan kitört s maga mellé szedett embereivel a püspök hiveinek elveretése után a földvári monostort erőszakosan visszafoglalta. Ez lehetett az első ütközet (1198), melyet a monostor látott.

állott. A váracss északi folytatása még tovább is nyulhatott, a jelenlegi plébániatemplomig, azonban e tájon a talaj felszínét kötörmelék borítja, s mélyebb ásás nélkül itt eligazodni lehetetlen. A templom előtt félkörben elvonuló partos részlet szintén az egykori sánczmű maradványaúl tekinthető, a ma szőlős kertekül használt terület az egykori fővédmű középpontját foglalta el, melyet ma keletről már az omlékony partoldal határol. E részleten a város folytatásának nincsen nyoma.

A váracst körítő falakat ma már csak azért tartja fenn az uradalom, hogy azok az omlékony partot tartsák. E védmű egyszerű kőfalból áll és úgy a keleti, mint a nyugoti oldalon csak egy-egy ponton van kissé megtörve az egyenes vonal, csupán a déli oldalon van nyoma a hadászati célnak, hol az már a védelem sikeresebb vezethetése céljából néhány kiszögelléssel van ellátva s ezen körülmény, valamint az is, hogy az őrtorony e pontra építettett, arra mutat, hogy annak idejében leginkább a déli oldal volt kitéve az ellenséges támadásnak.

A váracss nyugoti falazatának mentén Eichmüller Alajos háztulajdonos az 1883-ik évben a várhegy alatt egy földalatti, betemetett arsenálra bukkant, egy óriási vastengely, hatalmas keréksínek, kisebb-nagyobb méretű vaskarikák, pléh- és rézedények, golyók, kardok és súlyos, mozgatható lábra állított szakállas muskéták, hevenyében egyre-másra hánnya, találtattak.

Ezen földalatti hadszertáron kívül a jelenlegi sóház és takaréktár telkén, újból való építetésük alkalmával, több sisak, elmállott csákó, mellvért és golyó találtatott, sőt egy ponton mészszeel beöntött sír is fedeztetett fel, a mi nyilván arra mutat, hogy azon harcok, melyek e váracss birtokáért vívattak, kivétel nélkül mind annak déli oldalán, a torony körül folytak le.

Ezen központi fővédművet északról a mélyút határolja, mely nyilván emberi kéz nyomait viseli magán. Ennek kétféle rendeltetése lehetett; a löszhalmok nyugoti oldalán és tetején tanyázók összeköttetési útja volt a Dunával és védvonalát képezte a központi főerődnek északi irányban.

Kiemelendő ezen mélyútnál, hogy a felső Öreghegy nyúlványát e pontnál a dombgerincez nem egész szélességében metszi keresztül, hanem a dombgerincez nyugoti peremétől, hol a központi védműből vízszintes egyenesen lehet átmenni a felső Öreghegyre, csak lassan lejtve válik mindig mélyebbé keletnek a Duna felé, úgy, hogy a Duna szélénél lévő nyílásnál már mind a két oldalon 45 méter magas part veszi körül, a nyugoti peremen tehát fenhagyatott egy, körülbelül 10 méter széles közlekedési gerincez.

E mélyút a sértetlen maradt gerinceztől, mely a jelenlegi templom-utca felső végénél van, jobbra, tehát keletnek a Duna felé akkép lejt, hogy a leásás szélessége 14 méter, és ebben a szélességben 20 méternyi hosszban csak annyira sülyed, hogy e távolságban az oldalfalak már 6 méter magasságra emelkednek. Innét az 50-ik méternél a leásás iránya egy kissé délkeletnek görbül és 50 méternyre szélesül ki, partjai pedig már a 16 méter magasságot megütik. 80 méternél azonban már 3 méternyre szűkül, s a 25 méter magas oldalsó felső nyílása 40 méternyi. Így halad aztán egyenesen lefelé a Duna jelenlegi partjáig, míg aztán ezen ponttól tovább 70 méternyre, a dunaparti nyílásnál, már 45 méter magas partok közé szorúl. A mélyút egész hossza tehát 220 méter.

A központi fővédmű után következnek az előretolt mellékvédművek, melyek közül az északi, a felső öreghegyi sánczmű a legnevezetesebbeknek egyike, hol nyomuk még ma is meglehetősen jól tartott állapotban jelentkezik.

A felső Öreghegy a mélyúttól északra majdnem két kilométernyire nyulik fel, s északi oldalán, a Borju-bánomra meredeken hanyatló még meglevő ormáról következtethető, hogy az kettős homlokcsúcsban végződött, melyek egyike nyugaton a felső tóra nézett és a közte és ezen tó között elvezető főközlekedési utat, — a másik keleti homlok pedig a Duna vonalát védte. Ez utóbbi oromnak azonban ma már csak jelentéktelen pereme áll fenn. Hogy e kettős ormú felső dombnyúlvány sánczművekkel megerősítettett, az csak igen természetes kifolyása volt a központi fővédmű helyzetének.

Már a mélyúttól északnak haladva, csekély távolságra a kocsit mellett, felismerhető a nyugoti oldalon futó sánczmű nyoma, melylyel párhuzamosan alább egészen a jelenlegi szőlők árkaig a többszörös gyűrűzetek nyoma található. De mennél inkább északnak haladunk, az előbb alig egy méter magas árokpárt, mely annak idejében sáncsvonal volt, két, sőt három méter magasságra is fölemelkedik.

A nyugoti orom nyugoti oldalán egy régi árok vonul egészen a domb lábáig; ez ároknál kezdődnek a lépcsőzetes gyűrűsánczok, melyek az ormot megkerülve délkeletnek kanyarodnak, s míg az északnyugoti ormot, mely meredek homlokzatot képez, csak keskeny gyűrűkben övezik, addig a keleti oldalon, mely már inkább lankásodni kezd, mindinkább kiszélesednek és három hatalmas lépcsőt képeznek. Ezen padokon át szintén egy árok vonul keresztül, mely azonban már egy olyan közlekedő vagy lejáró út volt, mely a lépcsőket összekötötte. A védművek délkeleti folytatása a Dunán uralkodó orom felé mindinkább elmosódik s végül teljesen nyoma vész, noha kétségtelen, hogy annak idején azzal összeköttetésben állott, s az első pillanatra láthatjuk, hogy a sánczok leggondosabban megerősített része az északi, a «Borju-bánom»-ra dülő oldala volt, a nyugoti oldalon csak csekély jelentőségű sánczvonalak védték, délről, a mélyut irányában pedig teljesen nyíltan állt. Hogy egykor a Dunán uralkodó keleti orom keleti lejtőin mily védművek lehettek? erre a kérdésre ma már biztos feleletet adni alig lehet, mert azok régen a Duna medrébe szakadoztak és csak a keskeny, mintegy átlag 20 méter széles lejtőn még észlelhető lépcsőzetes, egy helyen sűrűn háromsoros sáncz-csoport hirdeti fenn az, hogy ezeknek, kelet felé és az ormot déli irányban megkerülve, hasonló gyűrűs sánczvonallú folytatásai voltak.

A felső Öreghegy régészeti leletei sokkal gyérebbek, mint akár a Kálvária-, akár a Somos-hegyei, mindazonáltal a durva cserépdaraboktól kezdve a rozsdás pléhekig, elég törmelék fordul elő, különösen a nyugoti orom tetején, a miből az következik, hogy ezen pont a legrégibb őskortól kezdve a legújabbig mindig felhasználtatott hadászati célokra, és hogy itt még nevezetesebb leletek elő nem fordultak, onnan magyarázható, hogy épen azon a tájon jelenleg is bozótos gyümölcsösök vannak, melyeknek alját csak kaszálni szokták, de mélyebben meg nem művelték. Mindazonáltal a felső Öreghegyről is van birtokomban egy sűrűen mészbetétes, rovátkákkal díszített, mintegy másfél literes öblű edényem, továbbá egy bögrém és két gránit örlő-kövem, melyek innen kerültek elő.

Az alsó öreghegyi sánczművek nyomai már sokkal elmosódottabbak, és itt csak a két jelentékeny és szembeötlő földmű vezet némi nyomra, melyek egyike a Kálvária-hegyre fölvezető széles és tekintélyes feljáró út, a másik pedig a Kálvária-hegy fensíkját az alsó Öreghegy alsó nyúlványától elválasztó meredeken leásott sánczvonallrész.

Ugyanis az alsó Öreghegy hármassá kidomborodó oromban végződik, melyek elseje az egész vidéken uralkodó 64 méter magas Kálvária-hegye, mely egykor jelentékenyen kiterjedtebb fensíkkal bírt, mert annak ma már csak a nyugoti pereme áll fenn; de az első tekintetre feltűnik ennek nyugoti oldalán, a Dunára lejtő nyergétől kezdve hatalmas hosszúkas körívben délnek mindinkább emelkedő, s a Kálvária-hegy ormára a déli oldalon fellépő, s mintegy 15 méternyi széles fölvezető közlekedési út. Ez az út egymagában teljesen elég bizonyítéka annak, hogy a Kálvária-hegy orma egykoron mily jelentőségeltjes hadászati pont volt; mert hogy emberi kézerővel, a miről különben kétség fenn sem foroghat, egy ily magas pontra ily szabályos utat készítsenek, nem lehetett oly jelentéktelen célja, mint egy kisded telepnek, egyszerű le- és feljáró útja, hanem a még ma is észlelhető gond, szabályosság nyilván arra mutat, hogy ez nagyobb csapatok le- és felvonulására alkalmas módon készítettetett el. A második védmű pedig azon négy méter magas és nyugotról keletnek, a Kálvária-hegy fensíkját az alsó Öreghegy további folytatásától elválasztó sánczvonall, mely mintegy 30 méternyi hosszúságban ma is megvan még. Hogy ezen két jelentékeny földművön kívül ez ormon még egyéb gyűrűzetes sánczművek voltak-e? az ma már nem nyomozható ki, mert a Kálvária-hegy nyugoti lejtője, majd fel a legfelsőbb pereméig házakkal és lyukpincékkel van telerakva, ezeknek udvarai vízszintesen kiegyenlítve lévén, oly fokozatos lejtőkből áll, melyek egy része ugyan lehetett az ó- és őskorban is valami sánczmű, hanem hogy melyik és miképen volt rendezve, azt kideríteni már nem lehet.

A Kálvária-hegy ormát képező síkot az alsó Öreghegy ormától mintegy 20 méternyi mélységű horpadás választja el, mely nyugoti irányban a Burgundia völgyébe sülyed le, keletre a meredek Dunaparra nyílik. Ez orom fensíkját kavicsos épülettörmelék teríti be, mely nyilván hirdeti az egykor itt állott plébánia-templom tekintélyes voltát. Rajta az egykori védműveknek nyoma nincsen, és úgy látszik, hogy a régi földváraknak legdélibb védvonala a leírt sánczmű volt. Van ugyan régi árkolás-

nak némi nyoma, mint a milyen ma már a Dunaszaggyatásos partszélére került kis négyszög, melynek széle-hossza 10 méter, s alig lehet kitalálni, hogy ezen északról és nyugotról lefelé lejtő két méter magas, a déli oldalon, valamint a már-már omladozó keleti részeken fölemelkedő ugyanoly magasságú partok közé szorított, tehát a partoldalon kiegyenesített kis terület mire használtatott. Ettől nyugotra az 1.5 méter magas és jelenleg kocsútnak használt töltés már csak a nyugoti oldalon van leásva, keletre pedig emelkedő partok közé szorúl, jelentékenyebb földművek, de ezek sem hadászati szempontból készültek, hanem egyszerűen a török hódoltság előtti plébánia-templom és az azt környező temetőnek voltak bekerítő árkai. Az alsó Öreghegy ez ormáról északnyugoti irányban a Kálvária és Tudom hegyek közé egy hosszukás keskeny orom ékelődik, melynek délnyugoti oldalán földművek nyomai észlelhetők, — rézsútos magasságuk néhol az 5—6 métert is megüti.

Innen nyugotra következik a «Tudom-hegy»^{*} orma, mely majdnem szabályos háromszögű fensíkján sánczműnek nyomát alig viseli. Van ugyan északnyugoti sarkán a fokozatos lépcsőhöz hasonló gyűrűzet, mely egykor talán hadászati célokat is szolgált, de valószínű, hogy ezen padozatok az újabb korban e meredek homloknak könnyebb megmunkálhatása céljából, tehát gazdasági okokból ásattak le. De lehet az is, hogy 1705-ben, Földvár ostroma alkalmával ágyúk felállítására is felhasználtattak.

Innen e hármas oromtól délnek, mintegy három kilométer távolságban, az úgynevezett «Alsó göbolyjárásnál», ugyancsak az alsó Öreghegy alsó nyúlványán van még egy 230 méter hosszú sáncz-vonal, mely ezen keskeny legelőterületen átlag 1.5 méter magasságra emelkedik ki, felül két, alul az alapján öt méter széles és nyugotról keletnek futván, az alsó Öreghegy ez alsó nyúlványát egészen keresztben metszi. Ezen sáncz-vonal alig régebb 200 évnél, és minden valószínűség szerint a Rákóczy-féle hadjáratok alatt készült, a mennyiben a Dunára való lejáratot közvetítő «hajdu les» felső nyílását zárja el s annak idejében a fensíkra való felhatolást gátolta meg.

Végül következik a Nagy-, vagy helyesebben Somos-hegy, hol egy önálló és a központi fővéd-műtől délnyugotnak 1.5 kilométernyire levő oldal-védmű jelentékeny nyomai még ma is meglehetősen állapotban észlelhetők. Ezen dombnyúlvány a bölskei határt szegélyező magaslatokhoz támaszkodik délről, és innen északnyugoti irányban felnyúlik a dunaföldvári határ közlegelőjére, hol a kanális-kertek alsó nagy medencéjénél egy hatalmas, 45 méter magas oromban végződik, melyet azonban a nyugoti oldalon két kisebb méretű halom támogat.

A földombnyúlvány, melyen az egykori földművek legtipicusabb csoportozata található, a nyugoti oldal. E dombcsoport legmagasabb pontja három oldalról oly meredeken lehanyatló lejtőkkel van köryezve, hogy ez még akkor is nagy erőfeszítéssel volt megvívható, ha fölteszszük, hogy a legalsó védvonal annak idejében nem is létezett, mert a már kétségtelenül hadászati célokból fölvetett sáncz-vonal meredek és három méter magas falaival annak jelentékeny szolgálatot tett, s a feltörekvő ellenségnek útjába nem könnyen leküzdhető akadályokat gördített. Legjelentékenyebb sánczmű a legmagasabb pontot nyugotról északnak és innen délkeletre fordulva az egész nyúlvány hosszát megfutja, le délen az úgynevezett «vaskapuig» mindenütt az orom formációjához alkalmazkodik, helyenkint 3—4 méternyire megszakad, mi természetesen a lejárás és közlekedés fentartására volt szánva. A dombnyúlvány nemcsak a most ismert keleti, hanem a nyugoti oldalon is meg volt erősítve, az utóbbi erősítések azonban már sokkal jelentéktelenebbek. Ugyanis az oromtól, ennek nyugoti oldalán fut végig egy méter magas sáncz-vonal, mely déli végénél a bevált feljáró úthoz vezetőleg derékszögben törik meg, s evvel párhuzamosan attól néhány méternyire az ugyanoly magas, de mindkét végén elmosódó vonalrész halad, melyen alul megfordított Z alakban a sáncznyomok, de mindinkább elmosódva tűnnek elő, míg legalul a sáncz-vonalrésznek már csak nyomai constatálhatók. Hogy azonban a fősánczmű nyugoti oldalának megvédésére oly nagy súlyt nem fektettek, az onnan magyarázható meg, hogy a védelem e részen az oldalművekre támaszkodhatott.

A szomszéd ormon védműnek nyoma nincsen, de az orom előtti lejtőn combinált sáncz-

^{*} Id. Höke Lajos szerint ez az orom Tudun avar vezértől nyerte nevét. Lásd id. munk.

vonalak zártak be egy kisebbszerű védművet, melynek legfőbb rendeltetése az volt, hogy a vízzel való ellátás céljából annyira fontos főközlekedési utat biztosítsa. A másik kisdombon észlelhető jelentéktelen sánczmű a nyugoti oldalon már végkép el is mosódott, s annak némi jelentőséget tulajdonítható része már csak a keleti oldalon látható. E védművek déli folytatása mindinkább elmosódik, elpusztult, csupán a fő nyúlvány alsó végén egy keresztbe leásott és legmélyebb pontján 4—5 méter magas falakkal bíró mélyúttal van bezárva, mely manapság is Vaskapunak nevezetik.

Régészeti emlékekben e dombnyúlvány nem nagyon bővelkedik, de találtattak már itt is különböző tárgyak, melyekből érdekes egy kék agyagból égetett, mintegy egy liternyi ürmértékű cserépedény.* Ugyaninnen kerültek elő szarvasagancs-darabok.

Ismervén ekként az őskori földművek jelenlegi nyomait, mondhatjuk, hogy maguk a terepviszonyok igazolják, hogy a legelőször itt letelepült népfaj egyenesen az alsó Öreghegy északi ormát, a Kálvária-hegy plateau-ját foglalta el azért, mert ez orom valamennyi szomszédos halom felett kiemelkedvén, azokon már ezen előnyénél fogva is uralkodott, s nagyobb biztonság okáért leásták a déli védvonalon a 4—5 méter magas meredek sánczfalat is. Ez időkből valók a konyhahulladékok, melyek terjedelmük és korkülönbségeket jelző emlékeik után ítélve, hosszabb időn át halmozottak fel.

Természetszerűleg először is a Kálvária-hegy keleti, északi és nyugoti lejtőire, s innen tovább a felső Öreg-hegy déli nyúlványának alsó végére, a jelenlegi várhegy keleti, déli és nyugoti lejtőire kellett történnie a térfoglalásnak, így e két hegycsúcs közötti nyereg képezte a telep legnépesebb és legélénkebb forgalmú pontját, mely a Dunát a nyugoti nádlásos tó környékével összekötötte, és csak lassankint, hosszabb idők alatt terjeszkedtek ki a felső Öreghegyre, hol előbb csak a mélyútig, míg végre a «Borju-bánom»-ig hatoltak, s e terület elfoglalása és megerősítése által az egész földnyelv kizárólagos uraivá lettek.

De nem kevésbé természetes az is, hogy az alsó Öreghegy felső ormának, a Kálvária-hegynak elfoglalása és ennek egy mélyen leásott védvonallal való biztosítása után a közvetlen szomszédságban levő ormok, mint a «Tudom-hegy» és az «alsó Öreghegy» tulajdonképeni főorma is el nem hanyagoltathattak, hanem ezek is, mint a főtelep előőrsei, már az első település után nemcsak szemmel tartattak, hanem a körülményekhez képest megfelelő intézkedésekkel is biztosítottak, melyeknek támpontja azonban mindig a Kálvária-hegy orma maradt. De itt volt pár kilométernyire délnyugoti irányban a legelő-területből kiemelkedő és homlok-ormával a nyugoti oldalt fedő, nádlásos tavon uralkodó Nagy- vagy Somos-hegy. Ezt a telepnek nagyobb jelentőségére való vergődése után figyelmen kívül hagyni nem lehetett, és pedig tisztán hadászati célokból; mert nemcsak hogy ennek oltalma alatt egy nyugatról, a tavon keresztül intézendő támadás veszedelmessé válhatott volna, hanem azonfelül a déli oldalról közeledő ellenségnek igen kedvező támpontot képezvén, ha ezen megfészkelte magát, Földvár ellen évek során át nyugtalanítólag működhetett volna. Azért tehát a mint a főtelep magát oly erősnek érezte, hogy e távolabb eső, de fontos hadászati pontot is védelmi körébe vonhatta, azt nem is mulasztotta el és saját népéből összeállított gyarmatot szervezett, oda áthelyezte, de vele az összeköttetést folyton fentartotta. Évszázadok során ekként szülemlettek meg azon egymással összefüggésben állott sánczművek, melyek annak idején nagyon tekintélyesek voltak.

A «Borju-bánom» vonalán, északon, már jóval kedvezőbb volt az esély egy eredményes megrohanásra, mert bár igaz, hogy a támadóknak ott is számolniok kellett a talajviszonyokkal, utat kellett előbb készíteni a süppedékes ingoványokon át, de mivel ezen terület különösen nyugoti nyílásánál annyira elkeskenyül, hogy ott alig 150 méter hosszú áthidalásra volt csak szükség, a mit rőzse-kötegek behányásával könnyen eszközölhettek, mert abban akkor hiányt épen nem szenvedtek, s ezen keresztül az orom ellen hatalmas támadást intézhettek, épen azért e védvonal volt a maga gyűrűzetes sánczaival a lehető legjobban megerősítve. Itt négyszeres sánczgyűrű megvívása állott feladatul a támadó ellenségnek.

* Ez edényhez nagyon hasonló alakú, de vörös agyagból készült edényt találtunk Bölcskén 1887 július 7-én Nagy László barátommal az ottani népvándorláskori sírokból, mely a nemzeti muzeumba küldetett be.

A leggyöngébben megerősített védvonal a belső nádlásos tóra lejtő nyugoti oldal volt, a hol az egykori sánczvonalaknak csak alig felismerhető elmosódott nyomai találhatók.

Mindezekből tehát kitűnik, hogy az őskorban ezen védmű-csoportozat tekintélyes erősséget képezett, s azt körülzárolás útján még kiéheztetni sem lehetett, mert a Duna és nagy tava halával, a környező erdők pedig vadjaikkal bőséges élelmet szolgáltatottak, s így az ezen helyen később keletkezett községet az akkori lakosság méltán nevezhette el Földvárnak. Dicsősége azonban csak a rómaiak betöréseig tarthatott, mert innen túl mint erősség, jelentőségét elveszítette, és az ezen kor után bekövetkezett népvándorlási időszakban e vidéken átvonuló népfajok valamelyike, ha egyidőre meghúzta is magát az elpusztult sánczművek között, de azoknak helyreállítására, kitatarozására alig gondolt, s ezen korszak után később a magyaroknak sem volt azokra szükségük, kik évszázadok multával szintén sziklaváratokat kezdtek építtetni. Így aztán az egykor oly tekintélyes erős földművek lassankint pusztulásnak indultak, s ma már csak kutatva lelhetjük nyomaikat.

II. Temetkezési helyek. Noha a község környéke első benépesedése óta emberek által lakva és sok tekintetben előnyös fekvésénél fogva a kifejlődésre és emelkedésre alkalmas telep volt, mégis az őskori időkből való sírt itt csak nagyon ritkán és elvétve találtak. Ennek okát én ismét a Duna szagztatásaira viszem vissza, mert a dombok keleti lejtőinek leomlasztásával az itteni őskori maradványok legnagyobb része már régen a Duna medrébe temettetett, s ha még valami figyelemre méltó itt-ott található, azt kizáróan a még meglevő ormokon, vagy ezeknek nyugoti lejtőin kereshetjük.

Reiter József alsó-öreghegyi szőlőjében, az 1784-ik évi diósi partsülyedés alkalmával függőlegesen megmaradt partfalban egy régi égetett réteggel körülvett üreg, melynek nyomai még ma is felismerhetők, őskori sírnek tartatik, részemről azonban minél többet foglalkoztam vele, annál inkább győződtem meg a felől, hogy az nem sír, hanem egyszerűen csak valami tűzhely, vagy tüzelő katlan volt. Az egész lelet nem egyéb, mint egy 1 méter hosszú s mintegy 2 ctméter vastagságú égett vörös agyaggal körülvett s hamuval kevert földdel telt üregnek egy olyan része, melynek másik darabja a partsülyedéskor lecsúszott. Hogy aztán a megmaradt rész az egésznek fele, harmada, vagy általában mekkora része, az ma már meg nem határozható. Feneke vízszintesen egyenes, kisimított, oldalfalai 40—50 ctméter magasságban összehajlanak és egy kemencze alakú domború tetőbe mennek át, jelenlegi mélysége szintén 50 ctméter, s ezen üregben a hamuval kevert földön kívül egyéb nem találtatott. Mélysége a felszíntől mintegy másfél méter, és csupa hányt korhanyföld környezi.

Simon Pál böleske-utczai lakháza udvarán, a «Tudom-hegy» délnyugoti tövében, pinczejének lejáró nyílásánál 1887 február 9-én a pincelejárás jobboldali partjának lefaragása közben egy őskori sírra bukkant. A nagyfokú korhadásnak indult csontváz több, mint két méternyi mélységben omlékony tiszta löszben, vízszintesen kinyújtóztatva és hanyatt fekvő helyzetben találtatott, a fej nyugotnak, a lábak keletnek irányulva, a karok pedig a test mellett egyenesen kinyújtva voltak. A koporsónak vagy bármely más buroknak semmi nyoma nem fedeztetett fel. A koponya mellett egy arasznyira balról, de azzal mégis egy magasságban, egy öblös és minden díszítés nélküli cserépedény volt elhelyezve, mely a kiemelésnél összetört ugyan, de az apró darabokra zúzódtott edény tartalma tiszta korhanyföld volt, s még csak csontrészek sem találtattak benne. A koponya mindkét oldalán egy-egy vékony ércz (ezüst) karika volt, közvetlen az áll alatt, tehát a legfelsőbb gerincz-csigolyákon hevert egy jó tallérnyi nagyságú vaslemezke, továbbá mindkét alkarcsonton egy-egy tömör bronz karperecz, végül az alsó lábszár-csontokon, közvetlen a bokák felett, egy-egy belül üres bronz ékszer találtatott.

Az öblös, 3—4 literes cserépfazekat, mely a kincsvágnak esett áldozatul, cserepeiből hiányosan bár, de mégis összeállíthattam. Ezen edény nélkülöz minden díszítést, csupán csak a derekán, öblének legnagyobb körívét jelzi egy bevágott vonal. A koponya két oldalán talált, s a krajczár és a négykrajczáros rézpénzek nagysága között épen a közepén álló érczkarikák egyebek nem lehettek fülbevalóknál, anyaguk ezüst és nem gömbölyűen, hanem négyzeteslegesen kihúzott sodronyokból készültek. Ezek közül csak az egyiket sikerült megmenteni, a másik apró darabokra törve széthullott. Az áll alatt talált s kétségkívül a nyakba akasztva volt tallérnagyságú vaslemezke annyira rozsdáette volt, hogy ez a leggyengébb nyomásra apró darabokra törött, s ezen rozsdáette darabokból a nagyságot ugyan hozzá-

vetőleg meghatározhattam, de azon díszítés, írás, vagy egyéb nyom kivehető nem volt. Az alkarcsontokon talált s közvetlen a kézesuklók felett heverő bronzkarpereczek öntött tömör bronzkarikák voltak; díszítésük olyan, mintha 26 darab sommagot sorba raknának és azokat közepén egy karikára erősítőnők. Belső fala sima, a sommag-dudorodások csak a külső oldalon vannak meg, zárja e karperecznek nincsen, hanem az egy-egy sommagban végződő két kar egymásra fekszik. Végül a lábszárazakon, közvetlen a bokák felett a szárcsontokra fűzött bronzkarikák már sokkal könnyebb fajtákból valóknak bizonyultak, mert ezek belül üresek lévén, a lábkarikákká idomított bronzlemez annyira vékony volt, hogy az egyiket a rozsdá nagy részben összemarta. Formájára ez már a bab vagy borsó hüvelyéhez hasonlít, és egyes dudorai elég szabályosak. A másik lábkarika, bár a rozsdától az is erősen meg van támadva, meglehetősen ép, és arról már megállapítható volt, hogy mikép záródott. Ugyanis az egyik karnak a vége egy kis ékben szorult össze, mely az ellenkező kar hasonmagyságú nyílásába teljesen beleillett.*

Ezután ismét az őskori temetkezési helyeknek csak egy igen kétes nyomára akadunk, a melyet ugyan eddig még minden régészdilettáns római temetkező helynek s minden innen előkerült edényt urnának (hamvedernek) tartott, de ennek eddig valami kétségbevonhatatlan bizonyítékát fölfedeznem nem sikerült.

Bekker Antal szöllőjében 1884-ik év tavaszán döntés alkalmával, tehát 1—2 lábnyi mélységben, edények emeltettek ki, s ezek közül öblös cserépfazék, bár annak felső pereme a kiemeléskor megsorbult, meglehetősen ép állapotban van és az oldalán egyenletesen elosztott öt csücskével érdekes darab, noha ezeken kívül minden egyéb díszítést nélkülöz. Ebben az edényben benn volt egy csésze, melynek füle letört, s minthogy a letört fül darab sem ebben, sem a nagyobb edényben fel nem találthatott, kétségtelen, hogy az már föletlenül, tehát megcsönkölve tétetett a nagyobb edénybe. Nem kevésbé érdekes egy harmadik csésze, melyben földdel kevert hamu között apróra zúzott, részben megégett, részben pedig csak megpörkölődött, valószínűleg valamely szárnyas állat csontjai vannak. Ez ételmaradvány lehetett és érdekességét emeli egy darab bronz-sodrony, mely szintén ezen ételes csészében találtatott. E bronz-sodronydarab egyik végén csavart hegyben végződik, másik vége le van törve. Görbesége onnan származik, mert a csészébe egész hosszában bele nem férvén, abba meggörbítve erőszakoltatott bele. Ezt a leletet egy fazék egészíti ki, mely a fentebb leírtakkal együtt kék agyagból, graphitmázzal ellátva, korongon készült; rajta a bekarczott hármass nyakkarikán kívül semmi más ékítmény nincsen.

Ezen lelhelről tehát, mint temetkezési helyről többet mondani nem lehet, azonban határozottan biztos temető a keletről szomszédos magaslat az alsó Öreghegy legmagasabb pontja, Ujváry, Reiter és Zsuffa szöllőjében, hol az út melletti gyepek, szűk háromszögben 1883-ik évi augusztus 14-én próbaásatást vévén fogantatba, ott közvetlenül a gyepréteg alatt, tehát alig 15 ctméter mélységben, hét méternyi hosszvonalban, nyolcz csontvázat találtunk, de mert a felszín alatt ily csekély mélységben feküdtek, a tetemek legnagyobb részt összetört, zúzott állapotban találtattak, és a nyolcz közül csupán csak három ép koponyát sikerült kiemelnünk, azokat az anthropologiai muzeumba be is szállítottuk.** E csontvázak kivétel nélkül mind fejfel nyugaltnak, lábbal keletnek hanyatt fekszenek, s a nyolcz közül csak az egyik kettős sírnál sikerült az egykori tölgyfakoporsó nyomát megállapítani. Minden koponya arccsal kissé északnak fordulva találtatott. A karok a test mellett egyenesen végig vannak nyújtva. A csontvázak bár nem egyenlő távolságban, de mégis párhuzamosan helyeztetek el, és többsorosan férfiak, nők és gyermekek egymás között, a mi arra mutat, hogy itt egy elhagyott keresztény temetővel volt dolgunk. A sírokban sem ékszer, sem egyéb archæologiai tárgy fölfedezhető nem volt.

Ugyanezen temetővel majdnem egykorúnak látszik az 1888-ik év tavaszán Jéhn Ferencznek épen az egykori fősánczműnek első nyugoti lépcsőzetén álló háza alatti régi temető, hol a több mint

* Ezen leletet minden összegyűjthető tartozékával együtt a magy. tud. egyetem anthropologiai muzeumába küldöttem be.

** Ezen egykori temetkezési helyen dr. Török Aurél egyetemi tanár és az anthropologiai muzeum igazgatója 1885-ik évi augusztus 12-én rendszeres ásatást is végzett, mely alkalommal két teljesen egész csontváz és mintegy 15 koponya emeltetett ki.

egy méter mély árokban három párhuzamosan nyugotról keletnek fekvő, s egymástól meglehetősen egyenlő távolban levő csontvázat találtak, melyek azonban már mind erős tölgyfakoporsóban voltak eltemetve, de ezeknek nyoma csak a kiásott árok falán azon veres csík által jelentkezett, mely a csontvázakat mintegy két etméter vastagságban félre nyomott, tehát szabálytalan alakban körülvette.

Fiatalabb korú a kanacsi halmok között levő úgynevezett «temető-orum».

Itt egy északnyugotról délkeletnek futó hosszúkas dombnyúlvány viseli e nevet, mely délkeleti végén egy alig 20 méter magas keskeny oromban végződik, északnyugotnak azonban mindinkább kiszélesedve egy nagyobb halomcsoportha támaszkodik, s mindkét oldalán a kanacsi vizenyős rétek környezik. E rétek nem valami nagyobb terjedelmű síkságon, hanem csak azon keskeny völgyeken képezik az alluviumot, melyek a kanacsi halmok közé több helyen mélyen benyúlnak, az ormot szegélyező keskeny réteken túl pedig minden oldalon újból halmok emelkednek.

Ha az ember a «temető-orum» igazi ormáról körültekint, önkénytelenül szemébe ötlenek az ormot szegélyező rétek szélein egymást érő hepe-hupás gödrök begyepesedett nyomai, melyeknek a száma a 300-at meghaladja. Világosan látható, hogy itt emberlakta tanyák, konyhák, lyukpinczék és egyéb oly helyiségek voltak, melyek elhagyatván, elpusztultak és begyepesedtek. Minthogy azonban kőből való építkezésnek sehol nyoma nincsen, kétségtelen, hogy ezen tanyák zsúp- vagy nádtetők alatt faoszlopokon álltak, falaik pedig, ha voltak is, csak besározott sövényből állhattak.

Ezen tanyák környékén több helyen megkísérelt próbaásatások teljesen eredménytelenek maradtak.

Az itt tanyázott népnek temetkezési helye fenn, a telep közepére benyúló «temető-orum» fensíkja volt, s e helyen dr. Török Aurél egyetemi tanár 1885 augusztus 13-án rendes ásatást végzett, s a négy-öt láb mély sírokban talált csontvázak erős és jól megtartott állapotban levő, csaknem teljesen ép koporsókban feküdtek, s némely váz mellett még a ruhaszövet színe is megkülönböztethető volt, a melybe burkolva eltemettetett. Egyébként a koporsók nélkülöztek minden régészeti tárgyat és csak egyetlen egy koporsóból került elő egy pitykegomb.

Ezen temetőn kívül, a sánczfalon felül az úgynevezett szedres kertek területén, a XVIII. század végén szintén temető volt, s a part élén a Duna felől egy deszkából összetákoltt «csontház» is állt, hová a járványos betegségekben tömegesen elhaltak hulláit hordattak össze. Ezen temető azonban betelven, a terjedelmes és népes nagyközségnek három oldalán újabb temetkezési helyek nyitattak, ez pedig elzárattott, s ma a templom-utcai házsor után kertekül osztatott ki.

A mult 1892. év őszén Czintula Józsefnek a Bakaszállások délnyugoti végén kiemelkedő Krizák-hegyen szintén egy temetőt találtam, mely körülbelül 4—5 száz éves lehet és mivel a csontvázak mellett semmi emlék nincsen, gyermekek, nők, férfiak vegyesen és sorban vannak eltemetve, minden valószínűség szerint a török hódoltság előtti időből való olyan temetkezési hely, melynek csendes lakói nem D.-Földvárról, hanem e helyhez sokkal közelebb eső valamely községből kerültek ide. Dunaföldvár ezen helyhez — azon kerülőt tekintve, melyet a halottvivőnek a Somos-hegyen át meg kellett volna tenni — egy jó mértföldnyire esik, légvonalban pedig a 3—4 száz méter széles tavon csak nem hordták át halottjaiakat azért, hogy azon túl avval még két kilométert gyalogoljanak, hogy a Krizák-hegyre érjenek. E részben apróra nyomozódtam, hogy itt közelben hol lehetne ezen ismeretlen és elpusztult község nyomait felfedeznem. Iparkodásom eddig meddő maradt. A török defterekből azonban annak nyomára jutottam, hogy itt D.-Földvár és Madocsa között egy Anacsa nevű pusztája is volt,* mely 1581-ben még akcse kapu adót fizetett, de később, pl. 1628-ban ennek már nyoma sincs. Elpusztult tehát a török uralom alatt, mint annyi más község. Ez a hely ugyan nem esik D.-Földvár és Madocsa közé, hanem a két községet összekötő egyenes vonaltól jóval kívül nyugotra, de tekintve azt, hogy itt a Konacs pusztája maig is létezik, bár lakatlan, és a várostól abban az irányban, a hol e temető van, így azt vélem, hogy nem csalódom, ha ezen temetőt az egykori Anacsa (török defterek szerint) a mai

* Magyarországi török kincstári defterek II. 54. l. Sajtó alá rendezte Kammerer Ernő. Kiadja a m. tud. akadémia.

Kanaes pusztával ugyanazonos, és ezen egykori pusztai lakók temetője az, mely a Krizák-hegyen fedeztetett fel. Ha a már megemlített Bekker Antal szöllejebeli leleteket urna-temetkezési helyül elismerjük, akkor a Forster Benő pascum szöllejében a Somos-hegy déli nyulványán 1892. év őszén talált urna-temető a második. Itt a rigolozással foglalkozó munkások nem kevesebb mint huszonnyolcz, egymástól körülbelül 1 méternyire való távolságban, hatalmas és nagy öblű urnát találtak. A 28 urna közül csak kettőt lehetett megcsontkított állapotban kiemelni, s ezek közül az egyik már kiemelteése után omlott össze.* Ez utóbbi mintegy 20, az első letört nyaku urna mintegy 25 liternyi öblű. A nagyobbik urna külső legnagyobb kerülete 1.46 méter, melyen négy szabályosan elhelyezett és átlukasztott fül van, magassága a letört nyak tövéig 42 cm. A második urna legnagyobb kerülete 35 cm. átmérővel bír és a nyak tövéig a magassága csak 30 cm. Ennek is megvan a négy bütyke, de azok már átfúrva nincsenek és alsó harmadán egy 12 mm. széles kidomborodó öv futja körül, sűrűn egymás mellé rakott ujjbenyomásokkal, melyek annak láncszerű alakot adnak.** A mellettük talált bronz ékszerek, a nyakgyűrű és két kartekercs meglepőleg egyeznek meg a Ráth György-féle gyűjteményben lévő stomfai lelet† 19. és 11-ik ábráival, azon különbséggel, hogy az itteni lelet kartekercseinek csak négy csavarodása van s azok szorosan egymáson feküsznek. Ezen környék tehát egykor a Somos-hegy lakóinak lehetett temetkezési helye, mert az itteni «vaskapuhoz» alig egy kilométernyire esik. Ez is celta vagy araviszk emlék. A temetkezési helyen égetésnek nyoma sincsen, sem kövel való körülrakásnak, úgy fegyverek sem találtattak körülök. Minthogy azonban az urnák hamu tartalmában három-négy ujjnyi hosszú pörkölt embercsont-szilánkok is fordultak elő, úgy az itthelyeni temetkezés már nem járt teljes elégetéssel.

Most, midőn a pascum földeket feltörték, csak újabb bizonyítékai kerültek elő annak, hogy itt e tájék már a történelem előtti időkben lakott volt. Ugyanis 1893. év őszén dr. Spiegel Armin 8 holdnyi pascumának egy részét megrigoliroztatván, a canalis kerteknek a Nagy- vagy Somos-hegy előtti nagymedenczéjével határos nyugoti partján, a keleti lejtő második felső harmadában egy sorban és 75 cm. mélységben öt, egymás mellett egy-egy méternyi távolságban elhelyezett urnát találtak a munkások. Ezen urnák a kisebb fajtájúak közé tartoznak, azonban, mint a munkásoktól értesültem, azokban tiszta hamu volt, és így ezeknél a hulla teljes elégetésének esete forgott fenn. Az öt urna közül három darabokra tört, de kettő annyiban épen maradt, a mennyiben csak a felső nyakuk volt megcsempülve. Az egyiknek fedőcsészéje is előkerült szintén megcsontkított állapotban, a másikon pedig egy kis, csinos bögre képezte a dugót, a mennyiben az nyakával lefordítva zárta el a nyílást. Ezen urnának melléklete egy megcsavart szemekből álló aczél láncz, egy vas és egy bronz karika, végül egy vas olló, mely a mai birkanyiró ollók alakjának felel meg, de mértékére nézve ezeknek csak fele.†† Nyilvánvalóan celta temetkezés, de az urnák semmi külső díszszel sem dicsekednek s ezek a földvári belső nagy tó partján tanyázó szegényebb s halászatból élő népnek temetkezési helye volt; fegyverzet, vagy a temetkezési helyen való égetésnek nyoma nincs.

III. Konyhahulladékok. Hogy Duna-Földváron konyhahulladékok vannak, annak felfedezése egyáltalán nem az én érdemem, mert azokról már a «Régészeti Kalauz» is megemlékezik, — de azoknak szakszerű, tudományos megvizsgálásáról semmi tudomásom nincsen, s tekintettel arra, hogy ezek már legnagyobb részben szétszórattak, a megmaradott csekély terület pedig pár évtized alatt a Duna medrébe kerül, — ott a még feltalálható nyomokat behatóan megvizsgáltam, s azoknak lehető részletes ismertetését, nehogy nyomtalanul pusztuljanak el, egyik főfeladatomból tűztem ki.

E konyhahulladékoknak, — sajnos, ma már csak nyomai — az itteni Kálvária-hegyen találhatók, melynek egykori orma téres fensík volt, de most annak csak nyugoti pereme áll még, s azon tér, hol az egykor itt élt népek tanyázási és étkezési maradványai kutathatók, alig szélesebb 20 méternél,

* Ezen urnák már a tinyei urnákra emlékeztetnek (*Arch. K.* 1890. decz. 15. sz. 430—432. l.).

** A disztés analógiája az orosházai leletnél fordul elő (u. o. 422. l.).

† Hampel József (*Bronzkor* II. rész. CLXIII. Tábla).

†† Ez a soproni lelet analógiáját képezi. Lásd *Arch. Ért.* 1880. évi XIV. kötet IV—V. füzetét. Pulszky Ferencz meghatározása szerint celta urna.

hossza pedig mintegy háromszor annyi, ez is csak egy hosszan elnyúló háromszögben, tehát körülbelül 600 □métert foglal el, — ez is három részre van osztva, s ezek közül az északi csücsök még feltöretlen, gyepes terület. A ki azonban azt hinné, hogy e gyepes terület eredeti állapotában mai napon is megvan, az felette csalódnék, mert a titkos kincskeresők e területet már annyira összefurkálták és turkálták, hogy ott csak elvétve, és ott is legalább egy méternyi mélységben található olyan csekély részlet, melyben valami tárgy eredeti lelhelyén fekszik. — A második délnyugoti harmad gondosan körülárkolt szőlőföld, tehát mélyebben megmunkált olyan terület, hol a tulajdonos, Papp Mihály molnár-mester, kevés pietással viseltetvén az általa és az előző tulajdonosok által már jelentékenyen szétszórt konyhahulladékok iránt, a felszín alatt több mint két lábnyi mélységben már minden őskori edényt vagy eszközt elpusztított, minek igazolásául a durva cserépdarabok csak úgy hemzsegnek szőlőjének felszínén. Végül a délkeleti harmad jelenleg néhai Szeles István özvegyének birtokában van, s egyik fele szőlővel van beültetve, másik pedig kapás vetemények alá használtatik.

Ily körülmények között a fensík délkeleti harmadának csak azon fele része állott a kikutatás céljából rendelkezésemre, mely Szeles István által kapás növények alá műveltetett. Mielőtt azonban ehhez fogtam, vizsgálatom tárgyává tettem a két vízszintes síkot elválasztó leásott függélyes falat, melyen a konyhahulladékok gödreinek körvonalai gyönyörűen kivehetők voltak s minthogy a Duna felőli keleti oldalon, hova Szeles Istvánnak lyukpinczéje nyílik s hol e nyílásra egy kis kunyhót is épített, a partoldal szintén függélyesen leásva van s a hulladékok gödrei ott is felismerhetők: ennél fogva e két leásott falról rajzot készítettem.

E hulladékok gödreinek alakja felette változó, mert bár túlnyomó részök, mint az *a*, *b*, *e*, *g* és *i*-vel jelöltek rézsutosan lefelé szűkülő és a közönséges gödrök alakjával bír, mégis vannak köztük egészen függélyesen leásott falakkal is, mint azt a *c* és *h*-val jelöltek mutatják, valamint az *f*-el jelölt gödörnek északi fala is. Legcsodálatosabb azonban a *d*-vel jelölt verem alakú gödör, melynek felső nyílása szűk, alul azonban jobbra és balra kiszélesül; de hogy mily mély volt, azt nem lehetett megállapítani, mivel az alsó lépcső színvonala alá még mélyen lemerül.

E függélyesen leásott falakon tisztán láthatók a konyhahulladékok rétegei, melyeknek főtöltelekét a hamu képezi, és ebben több helyen égett agyagdarabok, edény- és csonttörmelékek, valamint temérdek faszéntömbök váltakoznak. A rétegeket, melyek az oldalfalaknál kivétel nélkül mind felfelé görbülnek, sorban meg lehet egymástól különböztetni, s vastagságuk 1—5 cmtr. között váltakozik. Minden újabb réteg alapját az abban előforduló legnehezebb tárgy, a cserépdarabok sorozata képezi. E cserépdarabok veres vagy kék agyagedények maradványai és igen jellemző az a körülmény, hogy míg némely gödörben felette durva és primitív készítményű edénydarabok hevernek, addig a másokban már vékonyabb, korongon készült, graphitmázzal és mészbetéttel díszített darabok is találatnak. Ebből kitűnik, hogy e gödrök nem ugyanazon egy korból valók. Egyik és másik gödör tartalma összehasonlításánál igen jelentékeny különbség tapasztalható, s ezt támogatja még a későbbi ásatásnál tapasztalt és fentebb a *d* gödörnél is megemlített körülmény, mely szerint itt a régi konyhahulladéki gödrökbe később, időjárástól, midőn azok már megülledtek és összetömődtek, újabb gödröket ástak, s ezen üregeket ismét csak konyhahelyekül használták, sőt végre azokon a hulladékok a felszín felett is dombokká növekedtek. Az ezen hamurétegekben előforduló cserépdarabok után ítélve a legrégebbi a *d*-vel jelölt veremalakú gödör, — kivált, ha e mellett határozottan megállapíthatom, hogy ezen konyhahulladékokban az ércnek semmiféle nyoma nem volt, az állatsontokra nézve pedig kimondhatom, hogy azok minden gödörben ugyanazon faunára mutatnak. Van ezekben tulok, szarvas, kecske, őz, dämvad, disznó, juh, kutya, macska, nyúl, ürge és egyéb apró emlős állatok összezúzott vagy megpörkölődött csontja, nemkülönben halbordák, rákpajzsok és igen nagyszámú békateknő.

E gödrök egyik legérdekesebbike a déli oldalon az *e*-vel jelölt telep, melyben a felsőbb rétegek oly zsírosak, hogy a juliusi nap melegének behatása alatt valóságos faggyút izzadnak.

E konyhahulladékokból gyűjtött tárgyak közt voltak *a*) kőeszközök. Egyik egy hosszában ketté-köbaltá visegrádi gránitból; kettőn nyomai látszanak a lyukfúrásnak, minek alapján biztosan kimondható, hogy az egy köbaltának az átfúrt lyuknál letört foka s a letörés után valami zúzó eszközül hasz-

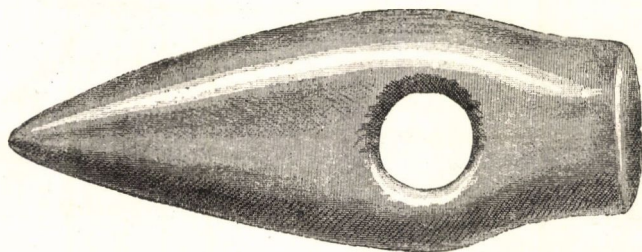
nálatott, mert a törés lapja le van kopva. Egy hasító ék syenitből való és alul élesre volt csiszolva.
b) Az agyageszközök közül az agyaggúllák az igen gyakoriak közé tartoznak, melyek kivétel nélkül megpörköldöttek vagy legalább füstösek voltak.

Orsófejek szintén nagy számmal találtak; ezek egymástól úgy alakra, nagyságra, mint anyagra nézve különböznek, egyik lapos és szemmel láthatólag újjakkal lapított, tehát szabad kézzel készült. Az ilyenek kivétel nélkül kék agyagból valók. Egy másik vörös agyagból való és kifogástalan szabályossággal van készítve. Az ipari fejlettség és haladás a kettőn szembeötlő.

Legnagyobb mennyiségben találtak a különböző alakú és nagyságú agyagyöngyök; néhol ugyanazon egy helyen 8—10 drb. is hever.

Egy kőbalta (3. ábra), leszámítva hegyes végén levő csekély mérvű pattanását, teljesen ép állapotban jutott birtokomba, de úgy ennek helyét, valamint egy cserépeszközét sem sikerült pontosan megállapítanom. Ez utóbbi kormos és égett alsó lapja után ítélve a tűzhelyeken használtatott.

c) A kő- és agyagtárgyak társaságában találtak még több különböző alakú csonteszközök. Némely csonteszközöket valószínűleg a kötélverők, másokat a hálókötő halászok használták; — egy szigonycsúcs kecske vagy juh lapoczkacsontjából készült, s alsó vastag végénél meg van fúrva, nyilván fanyélre fűzve használtatott. Egy agancs-eszköz szövőszékhez való vetélőnek látszik; egy más szarvas agancsból készült eszköz rendeltetése alig határozható meg. Egy csiszolt és bronzkarikával ellátott szarvas-agancs eszköz a Kálvária-hegyről, mely szintén a kötélgyártók szerszámából való, nem a konyhahulla-

3. ábra.

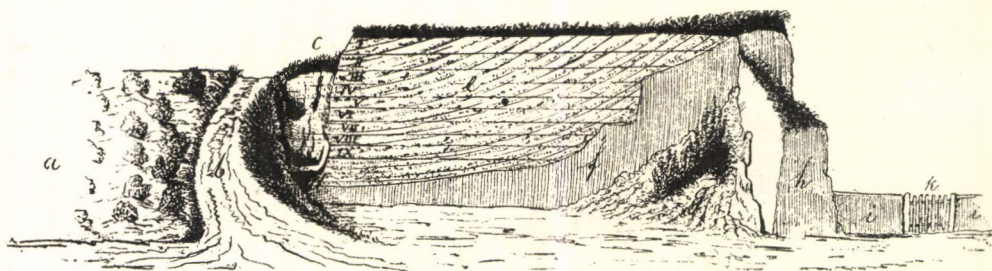
dékokból került elő. Más, munkába vett, de még el nem készült agancsdarab a hulladékokból emeltetett ki, — s e körülmény arra vall, hogy a konyhahulladékok emberei itt szarvasagancs eszközök gyártásával foglalkoztak; hogy ezen darabból miféle eszközt akart alakítani az őskor mestere, azt a rajta keresztül fúrt lyukból, és az e nyíláson át látható három párhuzamos bereszelésből még megítélni nem lehet. Egy agancstülokről nem tudhattam meg, hogy mely lelhelyről került elő. A két alsó végén látható lyukak az bizonyítják, hogy az ezeket bezáró lemezek szegekkel voltak odaerősítve, de a lemezek kétségtelen fából lévén, elkorhadtak. Hogy a szegek miféle anyagból lehettek, azt ki nem nyomozhattam, a belső üreget azonban gondosan kikutatván, abban sem szeszes ital, sem egyéb vegyület nyomát fel nem fedezhettem. Egy agancsrózsát sajátkezűleg emeltem ki a konyhahulladékokból, alsó koronája teljesen ép volt, az abból felnyúló agancs további folytatása annak előrenyúló első ágával együtt le volt égetve, felső elszenesült része felette porlékony. Egy agancsbalta élénél megkorhadt.

E konyhahulladék-telepen a temérdek cserépedény darabok között nem ritkán egész, vagy csak megcsorbult darabok is találhatók. Ezen, kivétel nélkül a háztartáshoz tartozó edények között túlnyomó a sötét, kék agyagból készült és sokkal ritkábban található egy-egy vörösagyag bögre, s az is, bárha díszítése van is, túlnyomólag kézi készítmény, ferde, s a kidolgozásnál működött újjak nyomai rajta felismerhetők. Kettőnél az alsó részen a díszítésnek némi kezdetleges nyoma is észlelhető, más kettő ilyennel nem dicsekedhetik. Van egy különös alakú, kék agyagból készült eszköz — mert ez edénynek már egyáltalán nem mondható; — ennek alul elzárt, felső széles nyílásából oldalt nyolcz elvezető kisebb lyuk nyílik köröskörül egyenletesen elosztva. Végül említendő egy edényke, melynek felső része le van törve, az egyik oldalán kiálló bütyök arra utal, hogy ez az edényke füllel volt ellátva.

Nem utolsó érdekű e konyhahulladékokban a tüzelő anyagnak nyoma, mely abban néhol meglepő épségben jelentkezik. A cser-, szil-, bükk- és tölgyfának félig elszenesült, égett darabjai gyakran találhatók, néha tökéletesen ép kéreggel együtt, egy ponton pedig a humusréteg alatt egy méternyi mélységben egy jó két maroknyi teljesen száraz tölgyfalevél és e felett hasonló mennyiségű, nádtörmeléből álló oly ép csáva bukkant elő, hogy ennek csak egy égő gyufaszálat kellett volna alátartani és azonnal lángra lobban.

Sajátkezűleg gyűjtöttem a következő tárgyakat: egy csonteszközt, serpentin kőbaltá fokát, mely épen a kiváló ügyességgel fúrt lyuknál tört le; vörös agyagból való cserépdarabot, mely valami kisebb-szerű edénykének fogantyúja volt. Kőbaltát, melynek ismét a foka hiányzik, s az itt eddig előkerült kőbalták között a legsilányabban van megmunkálva; kifúrt szarvasfogakat, átfúrt cardium kagylóhéjt, kis csontkarikát, lyukas apró csigát, mely utóbbiak egy hosszában lyukas csontdarabbal változatosan felfűzve nyakékül használtattak. Ugyancsak innen kerültek elő csonttűk is, melyek közül egy halbordából készült, a másik kettő nyélre alkalmazva nyíl- vagy szigonyhegyül is használtathatott; továbbá egy igen csinos, bár szabadkézzel gyúrt, de szépen díszített bögréske, mely az oldalán egyenletesen elosztott négy lyukas bütykjével és bekarczott vonalásaival ritka példány; vörös agyagból szabadkézzel gyúrták és a külső oldal lyukacskaín átfűzött zsinegen hordozták; végül említendő egy kék agyagból készült eszköz, melyről ugyancsak nehéz megállapítani, hogy mire használtatott.

A prähistorikus leletek jelenlétének ennyi és ily typicus bizonyítékai arra birtak, hogy 1886. év

4. ábra.

tavasán a terület birtokosának halála után oly ponton, hol a lyukpince biztonságát nem veszélyezteti, felbontsam annak külső tapasztékos oldalát. Ekkor tűnt fel csak, hogy a konyhahulladéki réteges gödör és a felső vízszintes területről levezető lejárás közötti sarokban az esővíz és hóé által kimosott zúgban a felső humusrétegtől két méternyi mélységben égetett agyagból készített tűzhely körvonala bukkant elő. 1886. év július hó 22-én, miután az átlag 25 cm. vastag humusréteget a gyepek és tarackgyökeireivel együtt eltávolítottuk, elértük a konyhahulladék legfelső rétegét, honnan kezdve, egy kis ásónyomnyi, mintegy 20 cm. vastag rétegeket véve vizsgálat alá, az ásást megkezdtém. (4. ábra.)

Észleleteim és leleteink a következők voltak:

I. réteg. Temérdek apró és különféle vastagságú vörös és kék agyagedény cserép, összetördelt tulok-, szarvas-, juh-, kecske- és sertéscsontokkal keverve, ugyanezen állatok egyes fogai vagy álkapocs-darabjaival, közben nagyobb számú békateknővel. E réteg apróbb tölgy-, bükk- vagy cserfaszén darabjaiban bővelkedő tiszta hamutelep, mely keleti végén teljesen véget ér és már a határvonalak északnyugoti irányban való kanyarulatánál megállapítható, hogy e gödörnek, ha felső nyílását egy körrel jelezzük, csak északkeleti $\frac{1}{4}$ részével állunk szemben, a körnek középpontja körülbelül a *d*-vel jelölt katlan tájára esik.

II. réteg. Az előbbi réteghez mindenben hasonló körülmények között itt már egy fiatal tulok szarva, egy cserépedény füle és egy nagyobb cserépedény töredéke találtatott. Az előbbi egy kisebb fajta vörös agyagból készült égetett bögrének füle, míg az utóbbi szintén vörös agyagból való ugyan, de már egy nagyobb fazék vagy tálnak fenék-darabja, s rajta rendetlen állású bemélyedések észlelhetők s arra utalnak, hogy e agyagedény valami vesszőből font, vagy összerakott formába gyúratott, s aztán

kiégettétvén, a vesszőnyomok rajta megmaradtak. E réteg már a keleti végén mintegy 50 cm-rel rövidebb a kimért hosszvonalnál és világos, hogy ezen szélétől kezdve a gödör feneke mindinkább keskenyül. Nyugati végén, mely a gödör középtájára esik, a hamuréteg már zsírosodni kezd, s a mint látható, lefelé mindinkább szappanosodik.

III. réteg. Itt egy erősen kiégett rétegben állatfogak, cserépdarabok és békateknők képezik a töltelékét minden nevezetesebb lelet nélkül. A réteg nyugoti végén a hamutömeg teljesen át van itatva és kemény szappanos darabokban emeli ki az ásó, melyeket aztán csak késsel lehet szétszedni, hogy tartalmuk megvizsgálható legyen.

IV. réteg. A mindinkább rövidülő rétegeknek, melyekben a szén-, cserép- és csontdarabok csak úgy hemzsegnének, ez volt a legérdekesebbike, mert itt találtuk egy kőbaltának két darabját, melyek egymástól mintegy 40 cm-re heverték. Kár, hogy a syenit baltának éles felén letört harmadik darabja a legbuzgóbb kutatás dacára sem került meg, — a megtalált két darab azonban tökéletesen összeillik. A baltának foklapja köralakú, lyukfúrásának méretei pedig mindkét végén 20, míg a közepén belül csak 18·8 mm. az átmérő. A réteg nyugoti végén a szappanos tömeg már fogyóban van, úgyannyira, hogy az alul következő rétegbe már át sem megy.

V. réteg. Ez minden eddigi rétegek között a legszegényebbnek bizonyult, mert ebben apró szén és cserépdarabokon kívül mindössze csak három tulokfogot találtunk.

VI. réteg. Ebből került elő egy különös tulok csontdarab, melyet az tesz érdekessé, hogy a felső bütykök alatt egy centiméter átmérőjű lyukkal van keresztben átfúrva. Hogy mi célból fúratott át, azt bajos eldönteni, de legvalószínűbb, hogy valami hálónéhezék lehetett. Ugyanezen rétegben találtunk syenitből való, felül s alul kivájt kődarabot, melyről már egyáltalán nem lehetett megállapítani, hogy mire használhatták. Végül a sok cserép-, csont- és karomdarab között leltünk egy cserépkanalat, melynek letört nyelét hiába kerestük a törmelékben.

VII. réteg. Ebben az előbbihez hasonló törmelék között egy tulokszarv, több fog s egy teljesen ép ürge vagy menyétkoponya találtatott, de semmi más említésre méltó tárgy.

VIII. réteg. E rétegben feltűnően sok a békateknő, különféle állatesontok és fogak, mely utóbbiak között egy szépen kifejtett erős disznóagyar találtatott, végül pedig halbordából készült csonttű, — melynek hegye erősen megkopott.

IX. réteg. Itt különböző rácsáló és egyéb állatok csontjai, fogai, állkapcsai és cserépdarabok között egy edényfűlön kívül semmi említésre méltó tárgy nem találtatott. Ez kék agyagból készült és igen primitív készítmény.

Minthogy ezen réteg után több mint két méternyi mélységben égetett agyagtömzsök 5—6 cm-re vastag vízszintesen kisimított égetett agyagpadokra bukkantunk, melyek valami katlan vagy tűzhelyre vallottak, ennél fogva, hogy ezen helyeket is kényelmesebben kikutathassam, a rendelkezésemre álló terület nyugoti végén még egy □méternyi területet jelöltem ki leásás végett, azonban ezen részlet is a gödörnek egészen a szélére esett, s csakhamar elértem rézsutos fenekét, mely az a gödör elpusztított középpontja felé, délnek lejtett. E gödörben szén-, apró cserépdarabok és emlős állatok egyes fogain kívül semmit sem találtunk.

Ezen kísérletem eredménytelennek maradván, a c sarokban d-nél kibukkanó és ettől jobbra, az előbb leírt leásás fenekén felfedezett katlanok vagy tűzhelyek kibontásához fogtunk.

A mint a hamurétegek eltávolítottak és az égetett vörös agyagtömzsök óvatosan kitisztogattak, kitűnt, hogy ezek idomtalan darabokban egymáson fekszenek, egymást keresztül-kasul takarják, a mi azt bizonyítja, hogy itt egykor égetett agyagból katlan, vagy kemenczeféle építmény volt, mely azonban összeomlott s a konyhahulladékok által eltemetett.

A 4. ábrán d-nél jelzett tűzhelyféle, a mint annak oldalai letisztogattak, a katlanalakú kisározásnak belső ürege megméretvén, szélessége 32, magassága 18 cm-nek találtatott. Nagy fakéssel tisztítottam ki üregét, de 10 cm mélységnyire már ismét idomtalan és hasonló vastagságú agyagdarakokra akadunk, melyek a legrendetlenebbül heverték egymáson, s a c-vel jelölt felső tetőzet e darabok között végkép eltűnt. Mindazonáltal alsó kisimított lapját kitisztítottam, miközben a szomszédos

és már a leásáskor felfedezett tűzhelyhez jutottunk s e mellett tovább keletre, még egy harmadik tűzhely is előbukkant. Most már valamennyi tűzhelyet letisztogattatván, rajzot vettem fel róluk és constatáltam, hogy az egyik tűzhely mintegy 10 cmtrrel magasabban fekszik mint a másik, — s alattuk a konyhahulladéki réteg vastagsága alig ütötte meg a 20 cmrt, s ott már a régi háborítlan nyers lősz következett.

A tűzhelyek vízszintes lapjának észak felé, kissé ferde félkörben, oldalfalazata volt, mert a lesimított és jól kiégetett kemény tűzhelylapot a talpazathoz hasonló égetett agyagfalazatnak átlag mintegy 3—4 cmtr magasságban még meglevő romja vett körül, mely azonban már nem volt lesimítva. E tűzhelyek előszélének hossza az egy métert valamivel meghaladja, s a mélysége is ennyi, — minthogy pedig köröskörül annak nyoma, hogy a bejárás, vagy nyílás más oldalon lett volna, fel nem találtatott, — továbbá, hogy azoknak a déli oldalon szűkülése nincsen, sőt a *b*-vel jelölt tűzhelynek nyoma észre sem vétethetett, — végre pedig, hogy a tűzhelyek felett talált égett agyagtörmények mennyisége nem elégséges arra, hogy azon feltevést, mikép ezek felülről bezárt katlanok lettek volna, — igazolják, — majdnem teljes biztossággal kimondható, hogy ezen helyek sem katlanok, sem kemenczék nem voltak, hanem egyszerű és nyílt tűzhelyek, — és tekintetbe véve azt, hogy alattuk mintegy 20 cm vastagságú konyhahulladéki hamuréteg is volt, ezek a konyhahulladékoknál későbbi korúak. Ezen tűzhelyek üregei már a konyhahulladékokba ásattak be, és azért, hogy a laza hamurétegekből álló oldalfalak arra rá ne omoljanak, köröskörül mintegy 30—40 cmtr magas körfal emeltetett vörös agyagból, mely ott égett ki a tűzhelyen, később azonban ez is elpusztulván, beomlott darabjait találtam rendetlenül egymáson heverve.

Ezen tűzhelyek alapját mindenekelőtt apró dunai kavicssal szórták be, melyre aztán a vörös agyag következett, a melyet felső lapján vízzel símára egyengettek, s a sok tüzelés alatt kőkeménységűvé égettek. Az *a*-val jelölt tűzhely alatti rétegben egy kisebbszerű csiga (azt hiszem *Helix*) az agyagba keverve, továbbá az ez alatti hamurétegben jelölt cserépedény füle találtatott.

Midőn ekként e tűzhelyek helyzetét és egyéb körülményeit megvizsgáltam, munkaközben, könnyebb hozzáférhetés czéljából, nyugotnak a hánytömbből álló partoldalt egy kissé befelé lefaragtattam, ekkor tűnt elő a magasabban fekvő, de beljebb eső negyedik tűzhely pereme, mely azonban már nem egész, mert nyugoti része egy jóval újabbkorú és már korhanyóddal kevert hulladékos gödör leásáskor meg lőn csonkítva és háborítva. A gödör tartalma azonban említésre méltó, mert ez is egyik bizonyítéka annak, hogy e konyhahulladéktelepek sokszor voltak megháborítva és felkeverve, úgyannyira, hogy ma már itt oly konyhahulladéki telepet találni, mely még háborítlan, eredeti fekhelyén volna, alig lehetne. Ebben is fordulnak elő cserép- és csontdarabok össze-vissza hányva, de a hamu és szénrétegek már nem typicusak, hanem földrögökkel kevert állapotban, a mi azt igazolja, hogy a *b* alatti gödör már nem konyhahulladéki telep, hanem az abban előforduló hulladéki tárgyak már csak szomszéd gödrökből, vagy dombokból kerültek bele.

Ezen ásatási kísérletem tudásvágyamat sehogy sem elégítette ki, részint azért, mert ez ásatásnál csak egy gödörnek egyik szélét kutathattam ki, részint pedig azért, hogy a gödör fenekéhez közel agyagtűzhelyeket találtam, a melyek várakozásomban, reményeim- és feltevéseimben nagyon megzavartak. Hogy tehát e telepekre nézve bővebb áttekintést s a tudomány számára több és megbízhatóbb adatot szerezhessek, elhatároztam, hogy még további ásatási kísérletet is fogok munkába venni, s így történt, hogy 1887. évi ápril 5-én Balogh Boldizsár erdész academicus társaságában, özv. Szeles Istvánné beleegyezésével egy konyhahulladéki gödröt bontottunk ki.

A felszínen levő 40 cmtr vastagságú humusréteg eltávolítása után kitűnt, hogy ezen gödörnek felső nyílása nem kör, hanem egészen szabályos ötszög alakjával bír, bár a Dunára néző része lefaragva volt. A mi a gödör tartalmát illeti, itt is meglepett az a körülmény, hogy míg a Dunára néző külső oldalrész oly tisztán, tipikusan mutatja a konyhahulladéki telepek jellemző képét, hol t. i. a szén-, cserép- és csontdarabok szép hajlott vonalakban hevernek a tiszta hamuban, — addig ezen gödörben befelé a hulladéki tartalom rohamosan fogy és helyét mindenütt a tiszta hányt föld foglalja el, s ezen jelenség a mélyítésnél minden ásó nyomnál élénkebben tűnt elő. A gödör falai pedig, mint annak külső látkepe is gyaníttatta, tökéletesen függőleges irányban voltak leásva.

Alig egy órai fáradozás után a kised üreg szabályos ötszög alakjában teljesen kitisztítva előtünk állt, melynek délnek irányuló csúcshölygletében talált és összerombolt tűzhely maradványon kívül épen semmi nem volt. Ezen tűzhelymaradvány néhány égett agyagtömbből állt, melynek közelében az oldalfalak füstösek voltak. Tekintve, hogy ez üregnek legnagyobb szélessége alig érte el az 1·3 métert, az lakóhely semmi esetre nem lehetett, mert abban még egy középtermetű ember sem feketett le kinyújtózva; nem lehetett az más, mint egy családnak konyhája, az is igen szerény kiadásban, vagy pedig valami áldozó hely, hol a kised sarok-tűzpadon a vallási szertartást végezték; de mivel e kised üregben semmi emlék nem maradt hátra, mely bármely irányban is felvilágosítást adhatna, így e kérdés eldöntetlen marad. Az azonban tény, hogy e üreg még a konyhahulladékok emberei előtt volt használatban, és ez onnan következtethető, mert belső ürege tiszta lőszszel volt betöltve, míg aztán ezen behányt föld fölött már a tipikus konyhahulladékok nyomai félreismerhetlenül mutatkoztak. E kised üregnek bejárata egyedül északkelet felőli nyíláson át lehetett. A kiásott üreg ötszög s a tüzelő hely egyik szögletben volt, hol tüzelés nyomait leltük.

Minthogy kutatásaim eddig csak a déli és délkeleti oldalra szorítkoztak, azt is óhajtottam kinyomozni, hogy fent a lépcsőzet fensíkján a konyhahulladékok miként vannak elhelyezve, — ennél fogva 1887. év augusztus 25-én még egy próbaásatást vettem fogamatba és pedig a déli oldalt elfoglaló gödörtől kezdve a fensíkon, diagonális vonalban 12 méter hosszú egyenes és 70—80 cmtr széles kémárokban oly czélból, hogy abban egészen a nyers földig behatolni fogok, s a kémárok falain a hulladéki telepek körvonalait fogom tanulmányozhatni, s esetleg a leggazdagabb leletet ígérő telepet ki is bonthatom.

E területnek felülete földdel kevert hamuval van ellepve, melyben a korom-, cserép-, csont- és békateknő-darabok nagyon sűrűen hevernek, s így az első tekintetre az egész terület konyhahulladéki telepnek volna tartható; mindazonáltal tudva azt, hogy a volt tulajdonos e terület kiegyengetése alkalmával a dombokat lehuzta, a gödröket pedig betöltögette, s így annak felületét lehetőleg kisímitotta, — ennél fogva ezen külső jelenségben nem bíztam, s az árkot megnyitattam.

A mint a felső humusréteg az árok egész hosszában eltávolított, tehát egy jó ásónyomnyi mélységben a földet megvizsgáltam, azonnal kitűnt, hogy ott a konyhahulladékoknak már semmi nyoma nincsen, azonban nyilvánvalólag hányt korhanyföldön állunk.

Már egy méternyi mélységben voltunk az árok egész hosszában és a hányt korhanyföldben még semmi jelentékeny tárgyat nem találtunk, mert az elszórtan itt-ott előkerült egyes csont-, vagy cserépdarab, melyet néha találtunk, semmi egyebet nem jelentett, minthogy azok e földréteg megforgatása alkalmával keveredtek bele. A második méter mélység megásásánál is az eredmény ugyanaz maradt, de itt egy hantdarabban egy 4 mm. vastagságú sárga szőrzsinor elporladt darabjait találtuk.

Megkezdtük a harmadik méter kiemelését is, és midőn az árok déli végénél a 2·5 méter mélységben jártunk, itt egy délről északi irányban 45° alatt rézsút lefelé vezető és 0·5 méter átmérővel bíró lyukra akadtam, melyben köröskörül elégett sövényfonadék széndarabjai voltak felismerhetők, tölteléke pedig korhanyföld volt. Itt semmi kétség sem foroghatott fenn az iránt, hogy kéménynyel van dolgunk, s minthogy ez alatt egy őskori lakóhelyet reméltem találhatni, az ásatást nagy vigyázattal folytattam.

A lefelé hatoló kémény irányában alig fél méternyire, a felszíntől tehát épen három méternyi mélységben, igen jelentékeny mennyiségű tölgyfa koromra bukkantunk, melyek között gyermekfej nagyságú is volt több darab, — minek következtében e helyen az árkot kibővítettén, kitisztítottam,* a mikor kitűnt, hogy az semmi egyéb, mint a földbe beásott katlanszerű tüzelő, főzőhely, melynek azon felül több mint 2 méter hosszú rézsútos és sövényfonadékkal bélelt kéménye volt. E tüzelőhely 3 méter hosszú és 1·5 méter szélességű területtel bírt s pandalszerűleg a partba volt beásva, úgy hogy a lobogó tűz füstje a fél méter átmérőjű és délnek irányuló, sövénynyel bélelt kéményen könnyen kigomolygott. A tűzhely maga eddig még nem ismert vastagságban, 0·3 méter magasságban agyaggal volt

* Itt találtatott egy cserépdarab, jelentékenyen megégett, kormos állapotban.

betapasztva és kisímtva, s ezen tapasztásnak ágyául mintegy 20 ctm vastag márga és egyéb kötőrmelék aláarakás szolgált. E tekintélyes nagyságú tűzhely előtt mintegy egy méternyi széles szabadter volt, honnan aztán fel, a föld felszínére egy 0.5 méter szélességű keskeny folyosó vezetett, mely hatalmas koromdarabokban szintén gazdag volt.

Az itt talált temérdek széndarab behatóbb vizsgálatánál kitűnt, hogy e pandalszerűleg beásott tűzhely előtti szabad tér fölött oszlopokon álló fedélzet is volt, s a gyermekfej nagyságú széndarabok épen a két első, a feljárás két oldalán levő oszlop maradványai voltak, a többi apróbb széntőrmelék pedig úgy a sövényfonadékból állott oldalfalak, mint a tetőzet maradványa. E tetőzet tehát tűz által pusztult el. Miután ezen tüzelő helyet kikutattam, ott néhány teljesen érdektelen apró cserép- és csontdarab között, a tűzhelyen egy vasszeget, a tűzhely alapját képező kőrakás között pedig egy kengyelvasdarabot találtam.

1888. év tavaszán egy üreg az alatta levő kamarába beomolván, nem késtem a helyszínére sietni, s itt tekintettel arra, hogy a mintegy 12 □méternyi földdel kevert hamutömeg rendszeresen, rétegenként megvizsgálható nem volt, a lezuhant tömeg tartalmát kikutatván, a még állva maradt falakat megvizsgáltam.

Esokat ígérő és kívülről oly gazdag tartalmúnak látszó telep nagy megütközésemre oly szegénynek bizonyult, hogy a nagy tömegkeverékből alig lehetett egy kilóra rúgó csont-, s ugyanannyit nyomó cserépdarabokat kiszedetni, az utóbbiak között diszítésszerű darab egyetlen egy sem volt, hanem a csontok között két darab hegyesre csiszolt csonttűt és egy szarvasfogot találtam.

Az állva maradt falakon a szomszédos gödrök körvonalai tisztán kivehetők voltak, s ezek egymást érték, sőt egymást keresztezték, s közülök több egyik a másikba be volt ásva. Ezek valamennyien már nagyon földes töltelékkel birtak, széndarab alig volt látható bennük és cserépdarab is csak nagyon ritkán mutatkozott. Azonban a gödör északi oldalán a nyílástól mintegy 1.5 méternyre befelé, a felszíntől pedig egy méternyi mélységben, tiszta fekete korommal telt folt mutatkozott, mely egy méternyi hosszú vízszintes alapon nyugodott, szélei pedig 75 ctm magasságban összeborultak, s belső sarkában egy szakajtó nagyságú tömegben egy kisújjnyi vastag, három szálból összeeresztett, szénné égett gyékénykötelet találtam, mely azonban a leggyengébb érintésre porrá omlott. Minthogy pedig majdnem az egész üreg ilyen porlékony koromból állott, s benne a szürke fahamu csak igen kevés volt, azt kell föltennem, hogy e gödörben nagyobb mennyiségű, részben kész gyékénykötél, részben a hozzávaló anyag égett össze. Az egyik megpörköldött csonttű is ebből került elő, de benne sem cserép; sem más csontdarab nem találtatott. Ezen üreg is pandalszerűleg volt beásva a földbe, és nagyobb része a kamrába beszakadt, a megmaradt, általam kikutatott üreg mélysége már csak mintegy 60 ctm mélységű lehetett.

Most már tehát eljutottam oda, hogy az összes konyhahulladéki telepek közül egyedül kettő maradt érintetlenül, ezek felbontását most már netalán bekövetkező kedvező alkalomra hagyom.

Az eddig végzett vizsgálódásaim és ásatási kísérleteim azt bizonyítják, hogy a konyhahulladéki telepek itt a Kálvária-hegy ormán egyedül annak délnyugoti, déli és délkeleti peremére szorítkoztak, ott a gödrök egymást érték, sőt több helyen egymást takarták is. És mivel bennök az ércnek sehol semmi nyoma nem találtatott, a belőlük előkerült tárgyak és eszközök anyaga és alakja a neolitikókor szak készítményeire vallanak.

E konyhahulladékok emberei a házi állatokat ismerték és használták, de földműveléssel alig foglalkoztak, mert nem tekintve a bevezetésben ismertetett topographiai viszonyokról, melyek szerint itt arra alkalmas területük sem volt, de a földműveléshez alkalmas eszköz sem találtatott, — úgy a topographiai fekvés, valamint a talált eszközök legnagyobb része arra vall, hogy e nép legfőképen a halászat- és vadászattal foglalkozott, sőt szarvasagancs eszközöket is készített, mert több darab találtatott olyan, mely ugyan már munkába volt véve, de el nem készült; — s így ezekkel, valamint állatbőrökkel cserekereskedést is űzhetett, s így jutott kőeszközeihez, melyekhez alkalmas anyagot itt nem talált. Cserépedényeket is fölös számban készíthetett. Végül, ha az orsófejeket, szövőszék-nehezéket, a hozzávetőleg vetélőnek tartott csonteszközöket és agancskampókat tekintjük, föltehetjük, hogy szövással

és kötélveréssel is foglalkoztak, noha ily készítménynek typicus nyoma csak az elégett gyékénykötélékben fedeztetett fel.

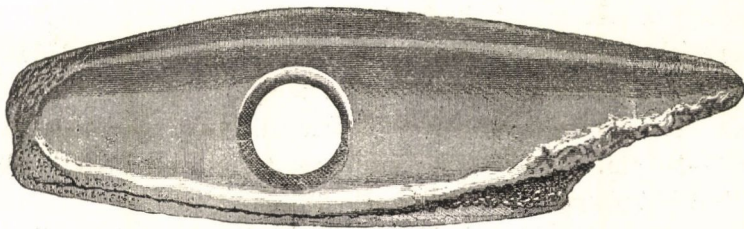
E helyen mégis megjegyzendőnek vélem, hogy sem a konyhahulladékokban, sem azok környékén akár a családi együttélés, akár a temetkezés nyomai fölfedezhetők nem voltak.

A konyhahulladékok embereinek edényei, a mint az ott talált összes cserépdarabok megvizsgálása után kitűnt, a legprimitívabb módon diszittettek, mert ezeken az étképményt kizárólag csak a bekarcolások képviselik, melyek vagy egyszerűen csak bizonyos helyeken, p. o. a nyakon vagy legnagyobb öblükön, egyes, kettős vagy legfeljebb hármás párhuzamos vonalban körítették az edényt, vagy pedig a fenékről felfelé irányuló s a nap sugarait utánzó legyezőalakban karczoltattak be; a kivétel nagyon kevés.

A konyhahulladékok közt talált kő- és agancsbalták méreteit a következő kis áttekintő táblán adom:

Sorszám	A kőbalta vagy agancsbalta	Lyukjának átmérője		
		egyik végén	közepén	másik végén
		milliméterekben		
1	Serpentin kőbalta	19	19.5	20
2	Baltafok (végei meg nem mérhetőek)	.	26.5	.
3	Visegrádi gránit balta	25	21	23
4	Kőbalta	28	23.5	29
5	Serpentin baltafok (közepén nem mérhető meg)	18	.	15
6	Syenit balta	20	18.8	20
7	Kőbalta él	21.5	18	19
8	Gránit balta darab	35	17	35
9	Szarvas-agancs balta	25	25	25

Olyan kőbalta tehát, mely teljesen egyenletesen lenne átfúrva, egy sincsen. A legkezdetlegesebb fúrású azonban az melyről világosan látható, hogy fúrása a két ellenkező oldalról vezetett és pontosan össze nem talált, a két oldali lyuknyílás és a közepén talált átmérő közötti nagy különbség valamennyit meghaladja. Minden kőbalta közül, bár az 1. számú is jól megtartott állapotban van, kiválik az

5. ábra.

agancsbalta (5. ábra), mely bár éles végén jelentékeny sérülést szenvedett, de ép részein még most is látható, hogy mily nagy gonddal volt lecsiszolva, lyukfúrása mily pontossággal végezve. Találtatott pedig ezen szarvas agancsbalta Papp Mihály szőlőjében, tehát a konyhahulladékok délnyugoti kanyarán szőlőművelés közben.

Miután ekként a konyhahulladékokkal végeztem, meg kell említenem, hogy mit találtam a Kálvária-hegy fensíkján a konyhahulladéki peremgyűrűzeten belül. Ezen az egykor sokkal jelentékenyebb kiterjedésű fensíkon, szintén megvannak a letűnt idők népeinek nyomai, a mennyiben ott kandallók, tűzpadok, tüzelő és egyéb tanyahelyek nyomai még ma is találhatók, ezek azonban már ifjabb korúak a

konyhahulladékoknál, a mennyiben itt már a cserépedény diszítések szembetűnőleg előrehaladottabbak, s itt már bronz-, réz-, vaseszközök találhatók, sőt onnan már nem egy római és későbbkori pénzdarab is került elő, — s ezen belső területhez tartozik a fentebb ismertetett és özv. Szeles Istvánné felső birtok darabján 12 méter hosszban végzett ásatásom alkalmával talált nagy tűzhely is.

Az ezen belső, tehát későbbkorú területről gyűjtött tárgyak között egy töredék öblös, nagy edénynek a volt földője, s a hatalmas fogantyú rajta, mely mindkét végén az összeragasztásnál, mintha két erős szeggel lenne odaerősítve, oly két derék bütyökkel büszkélkedik, vörös agyagból készült. Van továbbá fazéktöredék, ez szintén vörös agyagból való, diszítése felső körületén több ezerre menő beszúrással ezek alatt gondosan elhelyezett nagyobb méretű, tehát sokkal kevesebb újjbenyomásból áll. Egy vörös agyagból készült poháron semmi diszítés nincsen, ez azonban háromszögletes nyílású lévén, öntő készülékhez tartozott, de arra még alig használtatott, mert belső üregében használat nyoma felfedezhető nem volt. Kék agyag bögrécskének darabja, graphit mázas és mészbetétes diszítést visel. Ettől lényegesen elüt a szintén kék agyagból készült cserépdarab, mely már egy jóval nagyobb, s valószínűleg korsóalakú edénynek cserepe, s diszítése felülről lefelé irányuló hármassal párhuzamos bekarcsolt vonalból áll. Kék agyag edénydarabokon mészbetétes vonalak szabályos mértani alakokat mutatnak.

Ily cserépmaradvány temérdek mennyiségben volna itt a Kálvária-hegyen összegyűjthető, azonban annak kimutatására, hogy mily különbség van a konyhahulladéki és a belső területről előkerült cserepek között, elégségesnek tartottam ennyit bemutatni.

Végül a Kálváriáról még csak azt kell megemlítenem, hogy itt, különösen a mérnöki fixpontot jelző pózna alatt, Riga Imre lyukpinczéje felett, mintegy 15—20 ctm vastagságú kavicsréteg terül el vízszintes irányban a humusréteg alatt. Ez már a rómaiak nyomára vall, s nem valószínűtlen, hogy a baracsi tábor s bölskei csapatja között az összeköttetést egy itt elhelyezett kisebb csapat tartotta fenn, s ezek egymással kavicsos úttal álltak összeköttetésben. Annyi bizonyos, hogy az alsó öreghegynek déli gerinczén a kavicsozás nyomai több ponton felismerhetők.

IV. A római hadi út. Pannoniának legfontosabb útja az volt, mely Sirmiumnál kiindulva Mursán (Eszék) keresztül Aquincumig (Ó-Buda), onnan Vindobonáig (Bécs), sőt még azon túl is jóval nyugotra elnyulott, és a kereszténység első századában meghódított Pannoniát közvetlen a Duna mentén, tehát a határszélen, az úgynevezett «limes»-ben, roppant gyűrűben körülövezte, s e kitűnően jó karban tartott határút vonalán, az állomásonként kiépített castrumok állottak.

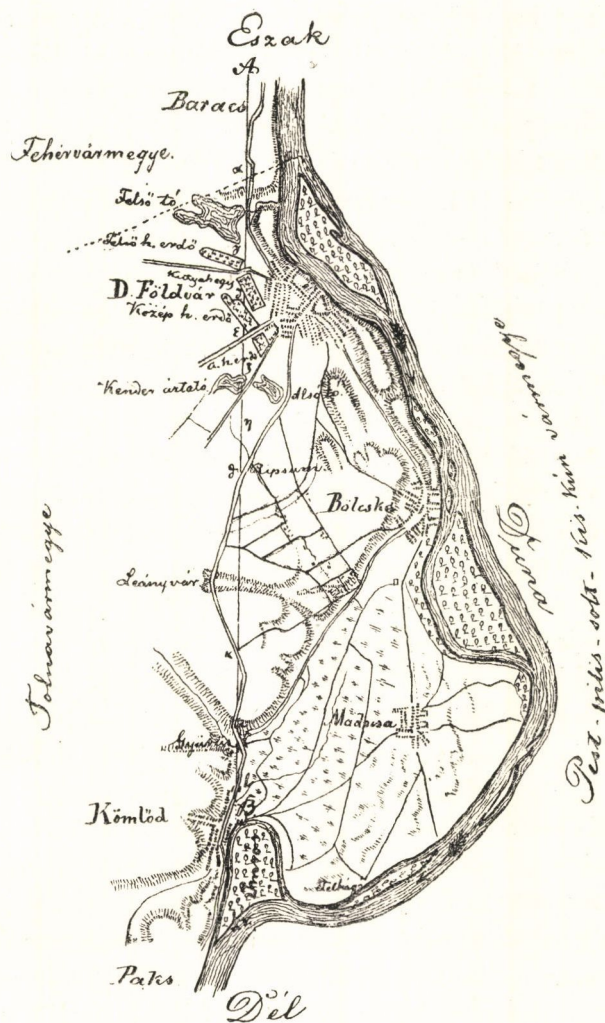
Az érdeklődő régész e hatalmas útszárnynak egy részét Duna-Földvár határán végig, még ma is oly ép állapotban szemlélheti, hogy nem hiányzik arról egyéb, mint egy nehéz léptű sisakos legió, melynek élén a győzelmekhez szokott sast vitték. (6. ábra A—B.)

Midőn az utas a jelenlegi buda-eszéki államúton északról délnek haladva, Baracs pusztája alsó szélénél a Fehér- és Tolna-megye közötti határvonalat átlépi, az államút jobbról eső mellékárkától nyugatra alig 34 méternyre egy dombocskához ér (6. ábra), hol alig egy arasznyira a föld felszíne alatt sajátságos, s mintegy 6—10 ctm. vastagságú kavicsréteget talál, mely alatt ismét különböző alakú és minőségű kövekből a fentebbi rétegnek ágya van lerakva.

E határárok mentén a leírt és kövel aláarakott kavicsréteg öt méter szélességben jelentkezik, s azt a határárok alapján alul átlag 0.5 méterrel mélyebben átmetszi, mely körülmény megvizsgálni engedi annak egész alakját, s abból constatalható, hogy ezen útnak alapját a különböző kőnemekből — melyek között a dunai márga nagy szerepet játszik — gondosan összerakott ágy képezi, mely 5 méternyi szélességében oly ívben rakatott le, hogy középpontja két lehajló végét mintegy 25 ctm-rel haladja meg. Ez észleletek azonban egyedül csak az árokpártban végezhetők, hol ez az útdarabka az árokpárt szélességében háborítlanul megmaradt, — azonban az árokpárttól északra, t. i. Fehér-vármegye határában az árokpárt mellett közvetlenül szántóföld, délre pedig Tolna-vármegyében gondosan művelt szőlőföld terül el, igen természetes, hogy az árokpárt alatt 5 méter szélességben eredetileg összerakott állapotban szemlélhető út déli és északi folytatása 40—50 méter szélességben szét hányt-vetett állapotban van, mindazonáltal Tolna-vármegye határában a mazolai szőlőterületen kavicsos kötörmelék alakjában oly

jellemző és könnyen felismerhető csíkot képez, melyet a jelölt ponttól egyenesen délnek, tehát a szőlőterületen rézsút lefelé ennek déli árkaig fennakadás nélkül követhetünk.

Itt az árkon túl tovább délnek, minthogy az árok mentén mintegy 6 méternyi széles kocsi út van hagyva, s még feltöretlen, tehát háborítlan állapotában vizsgálható, a jelzett 6 méter hosszúságban a régi római katonautnak kidomborodó és még szét nem hordott folytatása ismét teljes épségben szemlélhető. E ponton mintegy 30 ctm. mélységben levő kőágy felett 10 ctm. vastagságú apró, tehát rostált dunai kavicsréteg tipikus alakjában megvan. Innen túl burgonya és akác ültetvényekkel borított futóhomok bucskák alatt az útnak majdnem minden nyoma teljesen eltűnik, mert az apró dunai kavics és

6. ábra. Mérték 1 : 19,200.

kőtörmelék, a diluvialis futóhomok alkatrészeivel összevegyül, sőt számos helyen ezek alá merül, mert elborított.

A felső tó zsilipje alól kiszivárgó víz levezető árkan átvivő állami út kőhídja közvetlen közelében, a nyugoti oldalon (β) ismét előbukkan, s itt a helyszínének beható megvizsgálása után semmi kétségünk sem marad fenn arra nézve, hogy a római hódoltság idejében a «Borjubánom» legelőrész nyugati végénél, a felső tóval együtt csak vízi vadakban bővelkedő mocsár volt, s a római katonautat itt ezen, ma már homokbuczkákkal betérített terület ezen mélyebb részén legalább 50 m. hosszú híd vezetett át; mindazonáltal a kömlöknak sehol nyoma nincsen, s így a híd minden valószínűség szerint csak fa oszlopokon állott.

E hidtól a római út tipicus nyoma a felső Öreghegy nyugoti kisarkolásának alsó lejtőin, hol tőle

az eddig majdnem párhuzamosan futó jelenlegi államút balra a városba betér, a felszántott területen szétszórva, de a délnyugoti lejtőn már tömöttebb állapotban, ott, hol a feltöretlen közlegelőre lép, oly szép és szabályos alakban emelkedik ki, hogy a mellette futott egykori árkok nyomai is tisztán kivehetők.

Ily teljesen ép és háborítatlan formájában egészen az előszállási útig követhető, melyen túl a József-, vagy Kutyahegy szőlővel beültetett területen szintén csak mintegy kavicsos, kötörmelékcs sáv vonul át, de ott is egyenes déli irányában, mindenütt eltéveszthetetlenül felismerhető. Innen egy kis területen ismét feltűnik (δ) a közlegelő háborítatlan területén, aztán ismét a középső homokerdő szőlői alá, merül. Csakhamar újból a közlegelőn haladván át, megint typicus alakjában lép fel, miből láthatjuk hogy a hol ez ókori út feltöretlen területen halad át, ott eredeti alakjában szemlélhető ma is, de a hol feltört szántóföld, vagy szőlőterület alá került, ott az egykori építési anyag 30—50 mtr. széles sávon van szétszórva, mindazonáltal még ma is oly sűrűn ellepott csikban, hogy azt a szőlőmunkások harsogó vágása miatt elég jellemzőleg «kapa élesítő»-nek nevezik.

Hogy mily szabatosan jártak el a rómaiak az út építésnél, és hogy mily kitartóan ragaszkodtak mindenütt az egyenes vonal pontos megtartásához, annak ékesenszóló bizonyítékát nyújtja az a pont, hol az út egyenesen a kenderáztató tóba fut (ε) és a hol legalább 200 méter hosszú hídatt kellett veretnieők, holott csekély, alig 100 méternyi megtöréssel délkeleti irányban, akadálytalanul építhették volna ki útjukat, s csak ott lett volna mintegy 1—2 méter öblü híd szükséges, hol ezen tó felesleges vize az alsó tóba lefolydogál. Az időnyereség azonban, kivált a háborúk alatt, kipótolta a nagyobb költsékezést.

A hídfőnek kidomborodó helye e parton, hol az út a kenderáztató tónál megszakad, ma is teljes épségben szemlélhető. Kétséget nem szenved, hogy e tavon egy jelentékeny, mintegy 200 méter hosszúságú híd vezetett keresztül, l) mivel sem a hídfőnél, sem a tó medrében, sehol köépítménynek nyoma nincsen, biztosra vehető, hogy e híd faoszlopokon állott, melyeknek maradványai már régen elkorhadtak. Az egyenes vonalnak a tavon túli folytatásánál, (γ) a bár nagyon szétszórótt dunai kavicsról újból fölfedezhető a megszakadt út elmosódott folytatása, mely egészen a Ripszumig (ρ) követhető, de aztán innen Leányváron túl, az országútig (κ) már annyira bizonytalan, hogy itt méltán kétség szállhatja meg a kutatót, hogy ugyan helyes irányban jár-e, de odább az útnak folytatása ismét oly typicus alakban bukkan elő, hogy az minden további kételkedést eloszlat. Ugyanis ezen pontnál a római út a jelenlegi államútat metszi, és annak nyugoti oldalára lép, feltűnően jellemző, s mintegy 10 méternyi szélességű, kavics és kötörmelékkal sűrűen behintett sávban jelentkezik, mely typicus minőségét az államút újabb met-széséig (ι) meg is tartja. Itt azonban az államút keleti oldalára visszamegy, de egy nagyon csekély útkanyar átmetszése után a nyugoti oldalra újból visszatér, a hol aztán hosszabb vonalban meg is marad, s csak a Gyűrűs völgyben szakad meg, hol ismét minden kétséget kizárólag faoszlopokon állott s mintegy 100 méter hosszú hídon vezetett át.

E patakon túl a kömlődi határba, s ott egyenesen a magaslatokra lép fel, melyekről a délkeleti lejtőn, teljesen ép állapotban ereszkedik le az államútig (ν), mely alatt aztán végkép nyoma vész, mert az ennek keleti oldalán elterülő legújabb képződményű alluviumon (régí Duna meder) fel sem bukkan többé, hanem egyenes iránya a Kömlőd előtti holt Dunaágon keresztül az 1882. évben Paks felett az imsósi sziget délnyugoti sarkán a Duna medréből kibukkant római castrumhoz vezet. *

Midőn ekként ez útvonalnak száraz és térképíleg lehetőleg pontos leírását adtam volna, még a következőket vélem megemlítenéőknek: Az itt leírt részében ezen igen jelentékeny katonautnak a a «silice stratát» sehol föl nem leltem, hanem a mintegy 5 méter szélességben kimért és kihatított útatt minden ponton, hol az még feltöretlen állapotban van, úgy találtam, hogy azt mindkét oldalán körülbelül 1 méter felső szélességű árok szegélyezte. Az árkok partjaitól befelé az út közepének irányában

* Hogy Paks felett az imsósi szigeten épületromok vannak, az már évtizedek óta ismeretes volt, mert azokból egyes téglákat különböző felírásokkal halászok, molnárok, révészek és hajósok sokszor hoztak át Paksra, hol azokkal rendszerint folyosóikat díszítették. Így van közöttük: «CO. MAXIMIN.» — aztán: «ZENE» ZENECIO = SENECIO és «OF. AR. MAXENT. AR.» Egy ily példányt Dr. Novák Sándor 1883-ban az alakuláshoz készülődő «Tolnamegyei történelmi és régészeti társulat»-nak is ajándékozott. (L. Id. Höke Lajos fentebb idézett munkáját.)

lassan kidomborodott akkép, hogy a két mellék-árok belső széleire gondolt egyenes vízszintes vonal felett a középen legalább 30 ctm-rel magasabb volt. Az útnak ágya mintegy 10 ctm. vastagságban a legkülönbözőbb nemű kövekből volt összerakva, melyben a dunai márgától kezdve a homok, mész, trachit, gránit és sok más kőnem különböző fajtája, az ismeretes római téglák darabjai, cserepek és egyéb törmelékekig összekeverve találhatók, ugyannyira, hogy itt-ott még egyes lyukacsos lávadarabok is vannak közöttük. Ezen kőágy felett következett aztán a 8—10 ctm. vastagságú kavicsréteg, mely tekintettel arra, hogy abban sehol még a mogoró nagyságát elérő darab sem volt található, minden kétséget kizárólag megrostált dunai kavics volt, s ennek apró üregeit homokos agyag töltötte be. Így ezen út annak idejében, jó karban tartott állapotban, valóban kitűnő út lehetett. Végül pedig constatható, hogy ezen, a baracsi főteleptől a paks-kömlődi castrumig nyúló útrész legalább öt ponton, u. m. a felső tónál, a közlegelőn, a kenderáztató tónál, leányvárnál és gyűrűsnél hídon vezetett keresztül. s ezen hidak, bár köztük legalább három, a kenderáztatói, leányvári és gyűrűsi a 150 méter hosszúságot meghaladta, kivétel nélkül mind faoszlopokon állottak. *

Ugyancsak a Bakaszállások északnyugoti sarkánál 1893. évi április 18-án egy épület alapfalának romját takartam ki, mely mészőntvényenyl csupa római tégladarabokból állott, csupán az egyik (déli) sarkon bukkantam egy nehéz egyenes szögű háromszöges kődarabra, melynek vastagsága 15 cm., befogója pedig 44 cm. hosszú, anyaga pedig azon nullipora mészkő, melyből a rómaiak az Aquincum-Murza közti hadi úton felállított mértföldmutatóikat faragták. Ezen épület a római úttól nyugotra, a bakaszállási vizenyős rétek felett mintegy 12 méter magasságra emelkedő dombon állott, szép kilátással délkeletnek, egészen a Duna mentén kiemelkedő löszdombokig, s építkezési anyaga után ítélve, római épület szétszórta és széthordott maradványa.

V. Építészeti emlékek. A mi az archaeologiai szempontból érdekes és figyelemre méltó építészeti emlékeket illeti, ezekről ugyan nem sokat mondhatunk, mert a sánczművek csoportjához tartozó váracs és annak őrtornyán (donjon) kívül a föld felszínén levő oly építmény, mely régészetiileg ismertethető lenne, itt Duna-Földváron nincsen, — holott ha figyelembe vesszük, hogy az 1009. évben szervezett pécsi püspöki megyének északkeleti sarkán levő ezen községben «Felső Zemonyi» név alatt már plébánia alapított, s alig 130 évre rá, 1135-ben Vak Béla király által sz. Ilonáról elnevezett apátsággá emeltetett, kétségtelen, hogy ezen községnek már akkoriban elég jelentékenynek kellett lenni, s innen túl, ha egyéb nem is, de az egyházi építkezés itt is, mint az országban mindenütt, megfelelő mérvben fejlődésnek indult.

A plébánia templom két kápolnájával együtt az alsó öreghegyen állott és jelenleg Ujváry László tulajdonát képező szőlőben; annak alapfalazata ma is megvan és igen terjedelmes helyen falragasz és kötőrmelék által tűnik szembe. Ezen alapfalak korát csak úgy lehetne eldönteni, ha a még a földben meglevő fundamentum szakértelemmel vezetett ásítás útján kitakartatnék; de ezen vállalat felette költséges lenne, mert azt jelenleg a legjobb karban tartott szőlők egyike borítja, melynek kisajátítása jelentékeny költségbe kerülne.

E romtörmelékek körül mintegy 100 méter sugárral bíró körben több ponton fedeztek már fel a szőlőmunkások ily épület fundamentumokat, de azok szintén a felettük elterülő szőlők miatt megvizs-

* Ezen útvonalon eddigelé a következő római mértföldmutatók találtattak: 1. Eszakon Fehér vármegye területére eső Baracs pusztán, közel Földvárhoz három ily oszlop találtattott az útmentén, majdnem egy helyen és «ab Aquinco» MP. LV.-al jelölve. Az egyik Verus Maximinus és fia, a másik Decius Traianus nevét viseli. A harmadik első írásos része leván törve. 2. Innen délnek haladva az út mentén, az úgynevezett Bakaszállások körül 1820-ban találtattott egy oszlop, melyről az írás lekopott és így le nem olvasható. Ez jelenleg Duna-Földváron a szt. Ferencz-rendiek birtokában van. 3. Ismét tovább délnek a térképen k-val jelölt ponton 1876. évben a bölskei plébánia sessió földjén találtattott Alexander Severus mérföldmutatója, mely «ab Aquinco» MP. LXVI. jelez, és ez Nagy Lajos pszt.-andrási birtokos által a nemzeti muzeumba szállítottattott. 4. Kömlődön 1820. év körül a Vak Battján nevét viselő sáncz leomlott dunafelöli részén, a márgás törmelék között találtattott egy oszlop, mely Severus nevét hordja és «ab Aquinco» MP. LXXIII. jelöl. 5. Ezeken kívül van Duna-Földváron még egy elolvashatlan, kopott mérföldmutató a városházánál, egy csonka oszlop pedig Rivnyák János háza sarkánál, melyről azonban a felső írásos rész épen úgy, mint a baracsi harmadik oszlopnál, letörtött. Ez oszlopdarabot dr. Fröhlich Róbert 1889. év nyarán megvizsgálván, a «mille passusok» számát megtalálta rajta.

gálhatók nem voltak. Ilyen épülettörmelékes terület a szomszédos Kálvária-hegy délnyugoti lejtőjén Papp Mihály szőlőjében, továbbá a templom romjaitól délnyugotra egy szomszédos dombon Bekker Antal szőlőjében, — végül délre Zsuffa Tamás szőlőárka mentén. Lehet, hogy itt paplak vagy kápolnák voltak, — az ásatás mindezen kérdéseket tisztába hozhatná.

Az itt jelzett épülettörmelékes területekről, különösen Ujváry szőlőjében a templom romjaiból sok mindenféle kőanyag került elő, melyekből azonban az egykori falak szerkezetére biztos következtetést vonni nem lehet. A messzes-kavicsos falragasz törmelék magában ugyan jellemző, de a részben faragott, részben alakatlan mészkövek (legtöbbször cerythium mészkő), már igen jól kiégett vörös tégladarabokkal találatnak keverve. Nem érdektelen, hogy ez épületromok között valódi római téglának felhajtott szélű darabját találtam. Mindezekből azt vélem következtethetni, hogy e templom falazata külső és belső oldalán faragott mészkőből volt felrakva, a belső üregbe pedig mindenféle kötőanyagot hánytak és azt kavicsos mészszel beöntötték.

E templom és az azt környező épületek a mohácsi vész után pusztultak el, mert e vonalon a hódolásig is több ízben vonult át a török had, azon túl pedig egészen a félhold kiűzéseig e község a Belgrád — Buda közötti főközlekedési útban a török járásnak állandó színtere volt.

Ezek után következik a Vak Béla király által 1135-ben alapított apátság monostora, melynek úgy temploma, mint egyéb melléképületei, a török hódoltság alatt valószínűleg földig leromboltattak, csupán a környező kőfalak és az őrtorony maradt meg * s így erről most már egyéb nem is mondható.

Érdekes még azt is tudni, hogy itt a Rákóczi-féle szabadságharc előtti időkben a g. k. vallásuaknak két templomuk és plébániájuk volt, melyek azon hadjárat alatt teljesen elpusztultak. Hogy hol és mely ponton állottak ezen templomok, azt ma már kinyomozni nagyon bajos dolog, mert helyükről írásbeli adat eddig elő nem került, valami népmonda sem ad útbaigazítást, ha csak még ezentúl a véletlen valami nyomot ki nem derít. Legvalószínűbb azon föltevés, hogy azoknak legalább egyike a jelenlegi r. kath. templomtól észak-nyugotnak vonuló egykori szedres kertek területén állt, hol az udvarok és kertek mentén még mai napig is régi sirok, krypták és épületmaradványok nyomai tűnek elő, — de ezek magántulajdont képezvén, eddig megvizsgálva, vagy kikutatva nem voltak, s így azok semmi irányban tájékozást nem nyújtanak.

Római építkezésnek nyoma itt eddig fölfedezhető nem volt, — azonban 1888-ik évi július 11-én az alsó öreghegynek Bölske irányában a Dunára dülő alsó nyulványán vizsgálódván, itt az alsó gyümölcsös szigetbe való bejárás felett, a márvány lépcsőkkel ellátott «hajdules» déli oldalán kimagasló ormon, özv. Braun Imréné kukoricza földjén mintegy 100 □ méter területén feltűnőleg kavicsos és faltörmelékes területet találtam.

E területet 1889. szeptember 5-én, a kukoriczatermés betakarítása után megásattam s ott a kavicsos felszín alatt átlag 25 ctmr. mélységben sűrű meszes, kavics- és kődarabokkal megtöltött tömegre akadtam, mely a terület letakarása után egy 50 ctmr. széles falmaradvány alakját öltötte fel s így annak mind két irányban való folytatását kerestem s csakhamar kitért, hogy az mindkét végén sarkot képez. Folytatván ez irányban is a kitakarást, a falmaradvány egy kis négyszöget képez, melyen a falak külső oldalán való hossza 4·4 méter és 50 ctmr. vastag alapfalon belül a belső világossági falhossz 3·4 mtr. A fal átlagos mélysége 50 ctmr.

Anyagára nézve ezen falrom tisztán kavicsos mészőntvény, melyben azonban számos római tégladarab mellett egyes márga és egyéb mészkődarab is fordul elő, a sarkoknál sűrűbben, mint a falak derekán. A több száz római tégladarab között feliratos egyetlen egy sincs. — A falrom déli oldalán a falon belül egy bronzdarab találatot, mely összehajtott 12 ctmr. hosszú és 1 ctmr. széles lemezből áll; *J semmi egyéb emlék innét elő nem került.

Mindezekből az tűnik ki, hogy e fal négyszögű árka megásatván, az földszintig a kavics-

* Lásd fentebb «Sánczok és erődítmények».

** A bronz lemezke és néhány tégladarab a m. n. muzeumba küldetett be. — A jelentés a helyrajzzal együtt a műemlékek orsz. bizottságának küldetett meg.

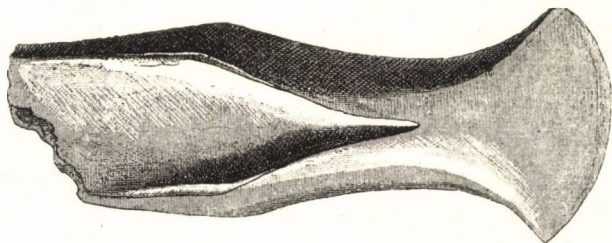
tégla- és márgadarabokkal megtöltött mészszel úgy öntetett be és csak azután következett az építési anyag, melynek azonban semmi maradványa föl nem fedeztethetvén, ismeretlen maradt.

VI. Egyéb régiségek. A már elmondottakon kívül, a régletűnt időknek vannak még egyéb emlékei is, a melyekről azonban alig mondhatunk egyebet, minthogy vannak, de lelhelyük kinyomozható nem volt, sőt egy részükről még azt sem lehetett kitudni, vajjon azok csakugyan innen kerültek-e elő? Így van egy csonka női mellszobor Dr. Hevesi Gyula háza sarkánál, mely valószínűleg még a római korból maradt reánk és Baracsról került ide, de ennek is csak jól formált mellhalmi lévén épek, s a törzsről úgy a fő, mint a karok teljesen hiányzanak, így ma már az sem állapítható meg, hogy az volta-képen istennőt vagy halandót ábrázolt-e?

A szt. Háromság előtti talapzatban római hála-oltárról maradt emlékkő díszeskedik és pedig még mindig jól leolvasható állapotban, ez a 26 éves Sextus Juventius Primitivusé volt, ki Aquilejából származott * s itt valahol volt eltemetve.

Van ezen kívül turbános temetői oszlopunk is, mely másfél százados török hódoltságunk szomorú emlékét hirdeti. Kétség kívül sarkó volt.

Hungár Mihály háza előtt az utcán egy köpadon görög kereszt, s alján az 1605. évszám tisztán kivehető, így tehát nagyon valószínű hogy az a Rákóczi hadjárata alatt elpusztult két görög templom valamelyikéből maradt reánk. Vannak ezeken kívül még a legprimitívebb készítésű csonteszközöktől a legfinomabb ékszerekig ilyen ismeretlen helyről került tárgyak, melyek közül itt néhányat főlemlíték. 1. Ólom-érem, a Duna medréből került elő, egy zátony homokjából, mely egyik lapján, a mint az az oldalt

7. ábra.

látható cyrill-betűkből kiolvasható, Jézus Krisztus ülő alakját, a második oldalon pedig egy uralkodónak álló képét ezen körirattal: «KPATA OΔ ΠΟΜΟΥΚΑ ΜΙΧΑΝΑΥΤΟ» mutatja. Ezen érem szemmel láthatólag két lapnak összeforrasztása által lett egészszé, a közepén keresztül a két lap közé zsinór volt beszorítva.**

2. Egy sárgaréz fésű állítólag a Somos-hegyről került elő, — és jó vaskos voltánál fogva valószínűleg férfi fésűje volt.

3. Egy bronz-véső, vagy könyök alakú nyélre erősítve balta is lehetett, igen szép és érdekes példány és valóban sajnálatos, hogy lelhelye ismeretlen. † (7. ábra.)

4. Egy női szobrocska sárgarézről Bekker Antal szőlőjéből került elő, s valószínűleg gyertya-tartónak volt kiegészítő része, mert a behajtott jobb kar kézfejében levő csavaros lyuk azt gyaníttatja, hogy abban volt megerősítve a tartónak azon része, melybe annak idején a viaszgyertya beillesztetett. Alsó részén szintén nyoma van a talapzat hozzáillesztésének.

5. Állítólag szintén a Somos-hegyről került elő egy kar- vagy nyakkötő, mely elszakadva lévén, bősége ma már meg nem állapítható. De akármelyik volt is, az egész ékszer ezüstből van, közepén a rózsában egy nagy nyolczszegletű carneol kővel, melybe gonddal utánczolt arabs írás van bevésve. Két

* E sarkóvet 1889. év őszén dr. Fröhlich Róbert felszólítására a m. n. muzeumba szállíttattam.

** Ezen éremre nézve Stefánecz Simon g. k. lelkész azon véleményben van, hogy ez a nagy Dusan idejéből való olyan érem, melyet Mihály bolgár fejedelem alatt harczolt bolgár katonák talizmánként nyakba akasztva hordtak. Jelenleg Szekeres Ferencz kárászi plébános birtokában van.

† Dr. Hampel József «Bronzkor» című művében a VI. 1. 3. számú tárgyhöz hasonlít, de rövidebb nyakkal bír.

szál vékony tekeresszerűleg összezsugorított sárgaréz sodrony tartja össze az egyes külön álló részleteket, a mi oly ruganyosságot ad ez ékszernek, hogy az igen jelentékenyen kibővíthető, s mégis a kellő mértékre összeugrik.

6. Magyar műnek tartható egy sárgaréz gyűrű, mely nyíllal hátrafelé lövő vágató lovast ábrázol.

7. Arany gyűrű, melynek vörös carneol kövébe két összetett kéz, vagy makk (nehéz megkülönböztetni) fölött két oldalt dicsfény-sugarak vannak bevésve, foglalata pedig sodrott arany fonalakból van fonva. Lelhelye Kömlőd. Női gyűrű lehetett, mert egy középtermetű férfinak most még a kis ujjára is bajjal volna felhuzható. *

8. Ezüstbe foglalt gyémántgyűrű, mely hét apró gyémántot rejteget kisded kupakjai alatt és öblös voltánál fogva férfi gyűrű lehetett.

9. Érdekes egy bronz törpenge, ** melyről tudom, hogy az itteni Kálvária-hegyről került elő, de nem a konyhahulladékokból, hanem Riga Imre lyukpinczéje szomszédságában levő partorombból, s a humus-réteg alatt mintegy 40—50 ctmnyire kandikált ki, mikor azt a nevezett partlakó észrevette és kiásta.

10. E törpenge lelhelyétől mintegy 8—9 méter távolságban, ugyancsak a Kálvária-hegyen, 1·5 méter mélységből került elő egy hatalmas, öblös, mintegy 16 liternyi ürmérettel bíró korsóalakú edény. Belső üredéke korhany földdel volt kitöltve. Nagy kár, hogy nyakrészén jelentékeny csorbulást szenvedett, mert valószínű, hogy ellenkező, letört oldalán is fogantyúja volt. Hiányzó darabja azonban a lelhelyen feltalálható nem lévén, kétségtelen, hogy már ily megesonkultan került e törmelékbe.

Ezen és számtalan ilyenemű kisebb emléken kívül az elmúlt korok csaknem szakadatlan sorozatban képviselve vannak a pénznemekben is, mert akad itt a celta kortól kezdve a római hódoltságán át, úgy a későbbi korokból is a mai napig mindenféle pénz és érem, melyeket itt elősorolni teljes lehetetlenség volna, mindazonáltal az általam látottak közül legnevezetesebbek: Egy Jovianus-féle arany, most a n. muzeumban.

Az ezüstpénzek között egy Antonius triumvir-féle legió dénár, a XVIII. legiora.

Bronzérem a római korból már temérdek került elő innen és a környékből, melyek közül az, «AVGVSTVS PATER» körirattal, s hátlapján egy kis templommal ellátott pénzdarabtól kezdve (Kr. u. 1-ső évből) Valentinianusig (376) majdnem mindenféle fajta pénz fordult már meg itt, melyeknek legbiztosabb gyűjtő helye a templomok perselyei, hová azokat a nép, mint használatlan pénzdarabokat bedobálja.

Ezekkel tehát befejeztem volna a különböző és ismeretlen lelhelyű emlékek sorozatát, de mielőtt e fejezetet bezárnám, meg kell még említenem a Kálvária-hegynek azon üregeit, melyekben a köznép temérdek kincset vél feltalálhatni, a melyet állítólag az innét elűzött rácok rejtettek oda.

1887. év április 17-én a Kálvária-hegy ormának kellő közepén Papp Mihály szőlőjében az általános kincses pinczének tartott üreget a tulajdonossal együtt kikutattam.

Az üreg kutszerűleg egyenesen leásva és mindenféle földtörmelék és szeméttel van tele. Felső nyílásának átmérője a pontnál 55 ctmr. és igen csekély ingadozással ilyen bőségben halad függélyesen lefelé 3 méternyire, azután öblösebbre tágul ki, hanem csak annyira, hogy ezen zacskó alakú 2·5 méter hosszú ovális üreg legtágabb pontján az 1·5 méternyi átmérőjű bőséget nem haladja meg, lejjebb ismét összeszorul és a felső nyílás bőségével pontig nyulik le. Itt az üreg függélyes iránya megtörik és részut délkeleti irányba fordul, hol szűk folyosóvá alakul s így halad egy darabig, hol azonban a munkálat elakadt és a törmelék további eltávolítását azon okból nem folytathattuk, mert az üreg oly nehéz talajléggel telt meg, hogy a gyertya elaludt benne, s a lélegzés mindig nehezebbé vált. Ez üregben a felső konyhahulladéki réteg törmelékein kívül, melyek között egy-két cserép- és csontdarab is

* Rómer Flóris szerint ezen gyűrű a XI. vagy XII. századból való velencei ötvösmű.

** Ezen törpengét 1888. év őszén a m. n. muzeumnak küldöttem be. Hasonlít dr. Hampel J. «Bronzkor» művében XVIII. l. 6. sz.-hoz, oldalvonalak nélkül.

találkozott, s a melyek a nyitott felső nyíláson potyogtak bele, semmi említésre méltó tárgy nem találtatott.

Midőn ez üreg kikutatásával foglalkoztunk, hírért vettem, hogy ez üreg alatt dunaparti nyílásával van a híres «pénzes gödör», melyből márvány lépcsők vezetnek le az igazi nagy kincses üregbe, s a ráczok aranya, ezüstje és összes ékszerei kádakban vannak külön rakva. — Hogy kutatásom csonka ne maradjon, most már kénytelen voltam a «pénzes gödröt» is kinyomoztatni. Ezen nagy hírre vergődött és Dárius kincseivel versenyző drága leletet ígérő üregnek bejárása a fentebb leírt függélyes, s alant a kilenczedik méternél rézsut eltérő üreg alatt még jó tíz méterrel, tehát a Duna szintje felett mintegy 40 méternyi magasságban a Dunára lehanyatló meredek partoldalban van, hová manapság már nyaktörés veszélye nélkül eljutni alig lehet. *

Ezen nyílás egy partbuczkón be van gyepesedve, szélessége egy, boltozati magasságának mérete pedig 0.65 méter. Behatolva, az üreg magassága csakhamar 0.8 méterre emelkedik, s ezt meg is tartja, míg egy szűk és csak 0.45 méter széles és magas lyuk sötétlik, de balról az előbbi méretekkel bíró nyílás vezet vissza a part irányába, melyből azonban egy szarv alakú nyílás tér be jobbra. Baloldalán kétségtelenül egy másik bejárás is volt, de az jelenleg épen egy felülről lefelé futó vízvezető árokba torkollik, s az egykori nyílás mindenféle kevert törmelékkal tömődött be, s ez ma már teljesen el van zárva.

A jelzett felette szűk nyílásba már csak hason csúszva lehet behatolni; csekély távolságra ismét kibővül és felveszi a szűk bejárat előtti méreteket, sőt már e pontnál egy tágasabb kamrába jutunk, minek oka semmi más, mint az, hogy innét három irányban új folyosók nyílnak, — a magasság azonban itt is a rendes 0.8 m. Egy 9 méter hosszú mellék folyosóról csak az emelendő ki, hogy ennek vége függélyes falban végződik, míg a többi valamennyi ágnek vége ásóval összebökődött hegyes csúcsban vész el, melynek végét a hason bémászó ember előre kinyújtott karjával is ritkán éri el. A másik folyosó már egy méterrel hosszabb, de ebből is vissza kell térni, hogy az előbbi irányában tovább juthassunk; 4 méternyire balra ismen egy nyílásra akadunk, melyből 7 méternyi csavargós mászkálás után ismét vissza kell térni, hogy ennek nyílásától 3 méternyire ismét más folyosóba mehessünk. Ennél semmi említésre méltó nincsen, s innét az előbbi irányba hatolva, itt találjuk azon egyetlen pontot, hol egy alacsony termetű férfi felállhat, — s ez is csak azért vált lehetővé, mert itt a felszínről egy jelentékeny löszdarab leszakadt, s ennek törmelékét a benn mászkálók szétterítették. Ez után következnek oldalfolyosók, melyeknek elhagyása után érkezünk a rézsút visszavezető folyosóhoz, mely valamennyi mellékág között a leghosszabb, mérvén hosszában 12 métert; midőn pedig ebből is visszatérünk, a fölepen, kissé a déli oldal felé hajolva meglepetéssel olvashatjuk e két nevet a löszbe bevésve: «Gf. Szapáry I. (stván)» és «Dr. Majorkovits J. (özsef).» * Ezt elhagyva, a kisedet, csak 3 méter hosszú folyosóba jutunk, mely után h-ig többé a mellékfolyosóknak nyoma nincsen, s itt az üreg véget is ér.

Ezen egészen újkori téveteg, valamint az előtte ismertetett Papp Mihály-féle üreg kevés régészeti érdekekkel bír. Úgy látszik, hogy a két üreg összefüggésben ásatott ki, mert irányukból látszik, hogy felülről és oldalról is egy bizonyos középpontra jutni törekedtek.

Némelyeknek azon föltevése, hogy az utóbbi üreg a tatárjárás idejében, a menekülők rejtékeül szolgált, vagy hogy az rablóknak rejtekhelye volt, figyelembe egyáltalán nem vehető, mert abban sehol sem az összegyülekezésre, sem a hosszabb idejű tartózkodásra alkalmas téresebb üreg nincsen, élesztár,

* Ez üregről itt Duna-Földváron az a rege jár szájról szájra, hogy az egykor (mintegy 200 év előtt) itt élt ráczok, kik a Rákóczi-féle hadjárat alatt innen elűzettek, összes kincseiket ide a Kálvária-hegy gyomrába rejtették el. 1830. év körül egyszer Boszniából érkezett ráczok négylovas fogatokon robogtak be Duna-Földvárra és a magukkal hozott térképek alapján kezdtek a Duna partján kutatólódni, míg végre a biztos pontot meg is találták. Ekkor ő felségétől kieszközölt engedély alapján munkásokat fogadván fel, a Kálvária-hegynek a Dunára hanyatló meredek partján a leásást meg is kezdték. Ezen munka közben tört ki a nagy cholera, — a járvány dühöngése alatt munkásokat nem kapván, kénytelenek voltak a további ásatást abban hagyni és így a nagy kincs itt maradt.

** Az első huszárhadnagy, az utóbbi ezredorvos volt. Együtt jártak ez üregben, a mi vállalkozási szellemükről elég bizonyosságot tesz.

víztartó és egyéb szükséges helyiségekről itt szó sem lehet és mint már fentebb megjegyeztem, még csak oly pontja sem volt, a hol egy ember egyenesen felállhatott volna.

Végül megjegyzem, hogy Duna-Földváron a volt közlegelő felosztása jelenleg folyamatban van, s az új gyeptörés különösen a római út mentén a legközelebbi jövőben érdekes leletekkel kecsegtet. Innen már egy vas buzogány, mely Petrich Zoltán mérnök birtokába jutott, egy másik bronz buzogány pedig Nagy László barátomnál van. Érem és cserépdarab már is nagy számmal forog a nép között. A Duna medrének kotrása pedig kardot, szekerczét, fokost stb. hozott napvilágra, köztük egy darab mammut fogat is.

*

Midőn ekként dolgozatomnak végéhez jutottam, kijelölöm azon helyeket, a hol még kedvező eredményt ígérő kutatásokat, esetleg ásásokat lehetne végezni.

Nem tekintve arra, hogy a Templomhegy mentén, hol a legrégibb földváraknak központja volt, vagy az alsó Öreghegy ormán, hol a török pusztítás előtti városi plébánia temploma állt, a jelenlegi értékes szőlő-ültetvények miatt az ásítás felette költséges volna, vannak még itt oly területek is, hol már kevesebb áldozattal lehetne tovább nyomozni. Ezek közé tartozik a felső Öreghegy nyugoti orma, hol mai nap is eke által járt pusztaság föld foglalta el épen azon pontot, a hol a kutatás a leggazdagabb eredménnyel kecsegtetne; hasonlóképpen érdekes lenne a most feltörés alatt álló legelőterületnek azon sávját, melyen az egykori római hadi út végig húzódik, hol talán még mérföldmutatók, egyéb feliratos táblák, vagy sírok lehetnének. Kikutatásra méltó még a «Ha dules» környéke és a Somoshegy orma és ennek közeli tája. Ott a Rákóczi-féle hadjárat, emitt a régebbi kor embereinek emlékei kereshetők. Nem mellőzhetők a felső és alsó tó közelében észlelt ókori cseréptöredékes területek sem, a közlegelő feltörése pedig — már az eddigi tapasztalatok alapján is — nagyon élénk figyelemmel kísérendő.